

ISSN 2815-8326

वर्ष 1, अंक 4, अप्रैल - जून 2023, पृष्ठ संख्या 32

ग़ज़ल विशेषांक

आवरण चित्र : अश्वनी त्यागी

BEST CONSTRUCTION BETTER HOME

ARCHPOINT LTD

You Dream, We make the Dreams True!

Our Best Services:

- ✓ PROVIDING END-TO-END RESOURCE CONSENT, EPA AND BUILDING CONSENT SERVICES
- ✓ FEASIBILITY STUDIES - PRE & POST PURCHASE OF YOUR PROPERTY
- ✓ ARCHITECTURAL DESIGNING
- ✓ PLANNING & PROJECT MANAGEMENT
- ✓ SURVEYING
- ✓ GEOTECHNICAL INVESTIGATIONS & REPORTS
- ✓ CIVIL ENGINEERING FOR INFRASTRUCTURE DESIGNING
- ✓ STRUCTURAL ENGINEERING

64 21848 552

archpoint.co.nz

GODWIN-AUSTEN

You Wish, We bring the wishes to Reality!

Our Best Services:

- ✓ Subdivisions & Building Construction on Turn Key Basis
- ✓ Land and Home Packages
- ✓ Design & Build
- ✓ 10 Years Master Builder Guarantee
- ✓ Auckland Wide Operations

64 21889 918 OR 64 21848 552

godwinausten.co.nz

संस्थापक/ प्रधान संपादक
प्रीता व्यास

सलाहकार संपादक
रोहित कृष्ण नंदन

सहयोगी संपादक
वंदना अवस्थी दुबे
माला घौहान

ले आउट/ ग्राफिक्स
Design n Print, India

कवर पेज
आठिवनी त्यागी

प्रकाशक
पहचान
आकलैंड, न्यूजीलैंड

editor@pehachaan.com

पत्रिका में प्रकाशित लेख, रचनाएं, साक्षात्कार लेखकों के निजी विचार हैं, उनसे प्रकाशक का सहमत होना अनिवार्य नहीं। रचनाओं की मौलिकता के लिए लेखक स्वयं जिम्मेवार हैं। कुछ चित्र और लेखों में प्रयुक्त कुछ आंकड़े इंटरनेट वेबसाइट से संकलित किये गए हो सकते हैं।

धरती के अलग अलग हिस्सों पर एक ही समय में अलग-अलग ऋतुएं राज कर रही होती हैं। किसी हिस्से में अप्रैल-मई जून का अर्थ है सर्दियों की शुरूआत वाला, यानि हवाओं में ठंड की हल्की खुनक वाला मौसम तो किसी और हिस्से में इसका अर्थ है भरपूर गर्मी, पसीना, लू-लपटों, घमौरियों और पानी की किलत वाला मौसम।

मौसम कोई भी हो अब हर जगह ये साफ़ महसूस होने लगा है कि हमारे पर्यावरण के प्रति लापरवाह रवैये की वजह से प्रकृति अब नितांत अकल्पनीय स्वरूप में सामने आती है। कहीं अचानक बाढ़ की स्थिति बन जाती है, कहीं सूखा पड़ जाता है, कहीं पारा इतना ऊंचा चला जाता है कि लोग त्राहि-त्राहि कर उठते हैं। अगर हम अब भी सचेत नहीं हैं तो फिर अपना दुर्भाग्य ही न्यौत रहे हैं। आप जहां भी हैं, जिस भी मौसम को जी रहे हैं, हमारी कामना है कि वह मौसम आपके लिए सुखद हो। पर्यावरण का ध्यान रखना बहुत आवश्यक है। इस ओर अपनी जिम्मेदारी को गंभीरता से लें और बच्चों को भी हर छोटी से छोटी बात का ध्यान रखना सिखाएं, चाहे वह पानी को बर्बाद ना करना हो चाहे ऑर्गेनिक इनऑर्गेनिक कचरे के डिस्पोज़िल की बात हो, चाहे पेड़-पौधों के रख-रखाव की बात हो।

‘पहचान’ ने अप्रैल जून 2023 के इस अंक के साथ साल के सभी मौसमों का दौरा पूर्ण कर लिया है यानि अपना पहला वर्ष पूर्ण कर लिया है। आप सबके साथ, सहयोग और स्नेह का ये प्रमाण है। आभारी हूं और ये विश्वास संजोये हूं कि इसी तरह साथ बना रहेगा।

ये अंक ग़ज़ल विशेषांक के तौर पर आपके सामने हैं। संभवतः प्रयास आपको रुचिकर लगेगा। आपकी प्रतिक्रियाएं ना सिर्फ उत्साह बढ़ाती हैं बल्कि कई बार मार्गदर्शन भी करती हैं। जुड़िये और जुड़े रहिये

प्रीता व्यास

प्रधान संपादक

पाठकीय प्रतिक्रियाएँ		5
आलेख		7-8
नाम में क्या रखा है	सलिल वर्मा	
लघु कथा		9
बदलाव / विवरण	राजेंद्र परदेसी	
त्याग्य		10
वरिष्ठ जनों का राशिफल	अलकनंदा साने	
धरोहर		11
राजा परीक्षत की बावड़ी दतिया	कुमार रूपेश	
ग़ज़ल		
हिंदी भाषा में ग़ज़ल	के.पी. अनमोल	12
ब्रज भाषा में ग़ज़ल	नवीन सी. चतुर्वेदी	13
डोगरी भाषा में ग़ज़ल	सुरजीत होश बड़साली	14
बुंदेली भाषा में ग़ज़ल	महेश कटारे सुगम	15
पंजाबी भाषा में ग़ज़ल	रमिम शर्मा	16
हिमाचली (कांगड़ी) भाषा में ग़ज़ल	द्विजेन्द्र द्विज	17
गुजराती भाषा में ग़ज़ल	प्रताप सिंह डाभी 'हाकल'	18
हिंदी भाषा में ग़ज़ल	डॉ. सतीश सत्यार्थी	19
भोजपुरी भाषा में ग़ज़ल	इश्ताद खान सिकंदर	20
मराठी भाषा में ग़ज़ल	सुरेश भट (अनुवाद : प्रशांत बेलवलकर)	21
हिंदी भाषा में ग़ज़ल	नरेश शांडिल्य	22
विदेशों में ग़ज़ल	‘दीवाना रायकोटी’ सोम नाथ गुप्ता (न्यूज़ीलैंड से)	23
विदेशों में ग़ज़ल	डा. भावना कुंउर (ऑस्ट्रेलिया से)	24
विदेशों में ग़ज़ल	जसबीर कालरवि (अमेरिका से)	25
विदेशों में ग़ज़ल	प्रगीत कुंउर (ऑस्ट्रेलिया से)	26
विदेशों में ग़ज़ल	श्रद्धा जैन (सिंगापुर से)	27
लोक संस्कृति		
फूल देई, छम्मा देई	डॉ. भूषण बिष्ट	28
बाल साहित्य		
अप्रैल फूल यानी मूर्ख दिवस	प्रियदर्शी	29
पुस्तक समीक्षा		
इंसानी लापरवाहियों का खुला बयान है ‘उदास नदियों का दर्द’	प्रीता व्यास	30
चित्र चर्चन		
इस तिमाही का चित्र	जयप्रकाश मानस	32

पाठकीय प्रतिक्रियाएं

“ बुंदेलखंड बहुत बड़ा है जिसमें मध्य प्रदेश के सागर, दमोह, पन्ना, टीकमगढ़ और छतरपुर भी आते हैं। पहले विंध्याचल के आर पार रहने वाले बिंधेली कहलाते थे जो बुंदेली हो गए और क्षेत्र हो गया बुंदेलखंड। ‘बुंदेलखंड की बुड़की’ अच्छा लेख है। साधुवाद विनीता गुप्ता जी।

प्रभु दयाल

भारत.

“ अति उत्तम सृजन सामग्री। हार्दिक बधाई और हार्दिक शुभकामनाएं।

सुशील सरना

भारत.

“ शरद कोकास जी का लेख ‘इस बार वान में क्या देंगे’ पढ़ते हुए बहुत सी पुरानी यादें ताज़ा हो गईं। माँ भी हल्दी कुमकुम घर पर किया करती थीं और वान में तो सादा सा कुछ भी दे दिया जाता था, कभी चाय की छानी तो कभी रुमाल। पत्रिका बहुत अच्छी है। वाकई अपने संस्कारों से जोड़ती है। धन्यवाद आपका।

सोनाली कलगांवकर

डालास.

“ अपनी समग्रता में पत्रिका पाठकों को बांधती है। इतनी विविधता समेटने के लिए साधुवाद।

जयंती शिवराम

न्यूज़ीलैंड।

“ रोहित कुमार हैप्पी जी की लघु कथा ‘आदमी कहीं का’ और ‘परिणाम’ बहुत पसंद आई। ‘आदमी कहीं का’ में बहुत बढ़िया व्यंग्य है। साधुवाद।

ज्ञानेंद्र मोहन ‘ज्ञान’

भारत.

“ गढ़ कुंडार का किला’ जानकारी अच्छी लगी। मेरी रुचि ऐतिहासिक स्थलों में हैं अगर इसी तरह के लेख और हों तो मैं कुमार रूपेश जी को और पढ़ना चाहूँगा। हमारे देश की ये विशेषता है कि इसकी प्राचीन इमारतें, उनका स्थापत्य बहुत सुन्दर और आश्र्यचकित करने वाला तो है ही साथ ही आपको हर शहर, गांव में कुछ न कुछ अनमोल मिल ही जाएगा। मैं पिछले ग्यारह साल से आस्ट्रेलिया में हूँ लेकिन मूलतः गुजरात का हूँ उम्मीद है आपकी पत्रिका में हमारे गुजरात के ऐतिहासिक स्थल भी आगे कभी शामिल होंगे।

जपन दलाल

आस्ट्रेलिया.

“ हिंदी की वेब पत्रिकाएं तो अनेक हैं लेकिन अपने प्रभावी कंटेंट से ‘पहचान’ अपनी अलग पहचान बना रही है। यात्रा जारी रहे। शुभकामनाएं।

अनिकेत जोशी

यूज़ीलैंड

SELLING

BUYING

OR

**“Making your REALTY
dreams a REALITY”**

PROVIDING PREMIUM SERVICE IN REAL ESTATE

Dharmendra Gomber

Mobile: 0212318123

DDI: 2155767

Neeta Gomber

Mobile: 0211001256

Email: d.gomber@barfoot.co.nz

**BARFOOT &
THOMPSON**
LICENSED REAA 2008

BLOCKHOUSE BAY
(09) 627 8325

नाम में क्या रखा है

सलिल वर्मा

पुराने ज़माने में बच्चों के नाम भगवान के नाम पर रखे जाते थे, जैसे राम, किशन, विष्णु, शम्भू आदि. कारण पूछने पर किसी बुजुर्ग ने बताया कि जीवन के अंतिम समय में मनुष्य की जुबान पर भगवान का नाम बहुत मुश्किल से आता है. साथ ही, संतान के प्रति मोह भी उतनी ही मुश्किल से छूटता है. ऐसे में अंतकाल में जब वह व्यक्ति मोहवश अपनी संतान को नाम लेकर पुकारेगा तो कम से कम इसी बहाने भगवान का नाम उसके मुख से निकलेगा और जीवन भर

यही सुना है कि अंत समय में ईश्वर का नाम मात्र लेने से प्राणी समस्त पापों से मुक्त होकर सीधा बैकुंठ लोक को जाता है.

समय बदला और जीभ उमेठकर अंग्रेज़ी बोलने वाला व्यक्ति और 'सॉरी, आय एम नॉट कम्फोर्टबल इन हिंदी', बोलने वाले लोग भी अपनी बोलचाल की अंग्रेज़ी से कठिन हिंदी नाम अपने बच्चों का रखने लगे. कुछ नमूने-उत्प्रेक्षा, यवनिका, अनुष्टुप, श्रीज्या आदि. हमारे एक परिचित बौद्ध सहित्य के प्रकांड विद्वान थे. उन्होंने अपने सभी बच्चों के नाम बौद्ध भिक्षुओं के नाम पर रखे थे -अशोक प्रियदर्शी, कुमार शांतरक्षित, कुमार आर्यदेव. शांतरक्षित का नाम उसके स्कूल मास्टर हमेशा भूल जाते थे और वे उसे प्रायः

मकरध्वज बुलाते थे. अब यह नाम कैसे उनकी जुबान पर चढ़ गया था, भगवान जाने. ये नाम की महिमा भी अजीब है.

अब मेरे नाम को ही ले लीजिये. मेरे घर का नाम है 'पापू', पप्पू नहीं. एक गाना, 'पप्पू कांट डांस साला' के अनुसार मुझे डांस तो नहीं आता लेकिन फिर भी मैं पप्पू बिल्कुल नहीं हूं हुआ यूं कि मेरे स्वर्गीय पिता जी इंदिरा जी के बहुत बड़े प्रशंसक थे. पंडित नेहरू, इंदिरा जी को पत्र लिखते तो उसमें 'तुम्हारा पापा' की जगह कई बार प्यार से 'तुम्हारा पापू' लिख दिया करते थे. बस मेरे पिता जी के मन में पापू बैठ गया और उन्होंने अपने ज्येष्ठ सुपुत्र को अर्थात मुझे पापू कहकर बुलाना आरंभ कर दिया. इससे दो बातें हुईं एक तो मैं पप्पू बनने से बच गया और पिता जी खुश कि 'इट्स डिफरेंट'.

मैं तो शहर में पैदा हुआ बच्चा था, जबकि गांवों में नाम रखने की एक अलग ही परंपरा थी. एतवारू, सोमारू, मंगरू जैसे नाम उन दिनों के हिसाब से जिस दिन वे पैदा हुये हों यानि इतवार, सोमवार, मंगलवार. एक गांव में अपनी नौकरी के दौरान एक व्यक्ति से संपर्क हुआ, जिसके दो पुत्र थे. पहला 1975 में पैदा हुआ और दूसरा 1977 में. बड़े बेटे के समय देश में कांग्रेस की सरकार थी सो बेटे का नाम कांग्रेस प्रसाद और छोटे के समय जनता पार्टी की सरकार सो उसका नामकरण हुआ जनता प्रसाद.

अब जब नामों का सिलसिला चल ही पड़ा है तो नामों का रुख़ मोड़ते हैं पंजाब की तरफ़, जहां नाम होते हैं करनैल सिंह, जरनैल सिंह, कलक्टर सिंह और बिहार में वकील चौधरी, बलिस्टर चौधरी. इन नामों के पीछे छिपा है एक पूरा समाजशास्त्र.

सुंदर नामों को प्रेम से और भी सुंदर बना देना भी शायद समाज की एक स्लेहमयी भावना का परिचायक है. देवदास की पार्वती को प्यार से पारो कहा जाना, नर्मदा को नारो, या सच्चिदानन्द को साचो और फूलवती को फूलो. यही नहीं आधुनिक समय में बिपासा को बिप्स और ऐश्वर्या को ऐश, अक्षय को अक्षी और संजय को संजू पुकारना भी उसी प्रेम की कड़ी है.

अब चर्चा उन नामों की, जिन्हें सुनकर मन में टीस उठती है, एक बेचैनी होती है कि ऐसे कौन से मां बाप होंगे जो अपने बच्चों के ऐसे नाम रखते होंगे? हर मां बाप यही चाहते हैं कि उसके बच्चे का नाम दुनिया का सबसे अनोखा और सुंदर नाम हो, उनकी संतान के जैसा. लेकिन कौन सी मजबूरी उनसे उनके बच्चों के नाम रखवाती है खदेरन (भगाया हुआ), घूरन (घूरे पर फेंका हुआ), बेचन (बेचा हुआ).

जब मैंने यही प्रश्न अपनी एक बुजुर्ग बुआ से पूछा तो वो हंसी नहीं, भावुक होकर कहने लगीं. हमारे समाज में बहुत से ऐसे लोग हैं जिन्हें कोई बच्चा नहीं हुआ, हुआ तो बहुत देर से हुआ, देर से भी हुआ तो चार-पांच साल का होकर काल के गाल में समा गया. समाज विकास की लाख सीढ़ियां चढ़कर भी ऐसे लोगों को एक उपेक्षा की नज़र से देखता है. ऐसे मां बाप काल को धोखा देने के लिये यही साबित करना चाहते हैं कि ये बच्चा उनका सगा नहीं है. वे अपने बच्चे को जन्म के साथ घर से निकाल देते हैं (तो वह खदेरन हो जाता है), घूरे पर डाल आते हैं (तो वह घूरन हो गया). इसके बाद घर की दूसरी महिला उस बच्चे को उठाकर ले आती है और बच्चा अपनी मां की गोद में 'अनजान' बच्चे की तरह पल जाता है. यही नहीं अपने बच्चे को किसी रिश्तेदार के हाथों बेच दिया जाता है (ऐसे बच्चे को बेचन कहते हैं) और उस पैसे की मिठाई खा ली जाती है, फिर पराया मानकर कलेजे से लगा लिया जाता है. काल को धोखा देने से बच्चे लंबी उम्र को प्राप्त हुये, ऐसा देखा गया.

अब शेक्सपियर भले कह लें कि नाम में क्या रखा है, लेकिन धन्य है यह भारत भूमि जहां की मां अपने बच्चे को काल से बचाने के लिये कूड़े पर फेंक आती है या सवा रुपये में बेच देती है, केवल इस स्वार्थ के लिये कि उनके दुर्भाग्य की कोई भी छाया उनके फूल से बच्चे पर न पड़े. ■

1

बदलाव

राजेंद्र परदेसी

कल तक बेटे को, मां को घर का काम करते देख पीड़ा होती थी। सलाह भी देता कि तुम अधिक काम न किया करो, पर अब उसके विचारों में परिवर्तन आ गया था, क्योंकि कल तक वह मां का बेटा ही था, अब पत्नी वाला भी हो गया है इसीलिए पत्नी की पक्षधरता करते हुए बोला ‘मां, तुम आजकल लेटी क्यों रहती हो? तबियत तो ठीक है न?’

‘बेटा, उम्र अधिक हो गयी है, काम करने से थक जाती हूं, बहू आ गयी है तो थोड़ा आराम भी कर लेती हूं।

मां, अपनी बात को पूरा कर भी नहीं पायी थी कि बेटा बीच में ही बोल पड़ा ‘लेकिन मां, सुकन्या से काम न कराया करो। अपने पिता के घर में उसने कभी कोई काम नहीं किया। यहां करेगी तो उसकी तबियत ख़राब हो सकती है।

‘बहू ने तो कभी ऐसा कहा नहीं बल्कि वह स्वयं ही मुझे आराम करने की सलाह देती है।’

‘उसके कहने से क्या होता है तुम्हें खुद सोचना चाहिए।’

बेटे की बातों को सुनकर मां को विश्वास नहीं हो रहा था कि उसका अपना बेटा यह बात बोल रहा है, पर सामने तो बेटा ही खड़ा था।

2

विवशता

वह खाना खाकर सोने के लिए लेट गया लेकिन नींद आ नहीं रही थी उसे। उसकी आंखें बांस की मुंडेर देख रहीं थीं और मन, वह

तो पता नहीं कहां था। तभी तो परबतिया कब आयी उसे पता भी न चला। कमरे का दिया भी परबतिया के साथ आयी हवा से बुझ गया था। अंधेरे में पता नहीं चल रहा था कि वह जग रहा है या सो रहा है। अतः टोहलेने के लिए वह बोली ‘सो गए क्या?’

‘नहीं तो, ऐसे ही लेटा हूं,’ बिना हरकत किये वह बोला। परबतिया को तो बात बढ़ानी थी इसीलिए फिर बोली ‘क्या सोच रहे हो?’

‘कुछ तो नहीं।’

‘फिर बोलते क्यों नहीं?’

‘क्या बोलूँ?’

‘सुबह चले जाओगे क्या?’

वह कुछ देर तक सोचता रहा फिर बोला ‘हां, छुट्टी कल ही तक तो है, परसों ड्यूटी करनी है।’

सुबह के बिछोर की कल्पना की नागिन ने डस लिया। परबतिया के मुख से निकला ‘कुछ दिन और रुक क्यों नहीं जाते?’

पीड़ा उसे भी साल रही थी लेकिन करे क्या पेट जो बीच में आ जाता है। फिर भी दुखी मन से कहाकैसे रुकूं, छुट्टी भी बाकी नहीं है, रुक जाऊंगा तो पैसा कट जायेगा, फिर यहां दिक्कत हो जाएगी, वैसे जैसा तुम कहो।’

‘मैं क्या बताऊँ? तुम तो खुद समझदार हो। परसों चंदर आया था, कह रहा था कि तिवारी के यहां से जमीन छुड़ा लो, वह बटाई पर जोतने को तैयार है।’

फिर अपनी सलाह देते हुए कहा ‘अच्छा भी रहेगा चार छह किंटल अनाज तो साल में घर आ जायेगा, अभी तो यही देखना पड़ता है कि कब तुम्हारे पास से पैसा आये कि घर में दाना आये।’

‘इसीलिए तो जा रहा हूं कि तुम लोगों को तकलीफ न हो।’

फिर दोनों विवशता की चादर में सिकुड़ सिमट गए। ■

वरिष्ठ जनों का राशिफल

अलकनंद साने

हम वरिष्ठ जनों को बहुत सारी जगह उपेक्षा का सामना करना पड़ता है। हमारे दृष्टिकोण से कहीं कोई सुविधा नहीं होती। हमारा उल्लेख नहीं होता। ये सब बहुत सामान्य हैं।

हम भी बहुत सी चीजों से स्वयं ही अलग-थलग हो जाते हैं। असुविधा के आदि हो जाते हैं, लेकिन दैनिक/सासाहिक राशिफल में भी हमारा ध्यान नहीं रखा जाता, इसका दुख होता है। बाकी कुछ हो न हो भविष्य तो हमारा भी होता ही है।

दाम्पत्य में प्रेम बढ़ेगा, नौकरी में अनुकूल वातावरण रहेगा, आय में बढ़ोतरी होगी, पीली वस्तु का दान कीजिए जैसी बातें हमारे किसी काम की नहीं होतीं।

हमारे लिये तो यह होना चाहिये कि इस सप्ताह पैट की तकलीफ़ कम हो जायेगी। आप हल्का अनुभव करेंगे। घुटनों का दर्द बढ़ सकता है। बारिश चल रही है, तले हुये भोजन से मोह नहीं पालें। फल, सब्जी का अधिक सेवन करें। रात को हल्का खायें। हो सके तो हल्दी या धी डालकर गर्म दूध पिये। इस हफ्ते से सुबह घूमने जाने की फिर से शुरूआत करें। प्राणायाम योगासन करते रहें।

किसी दिन दोपहर की नींद के बाद कपड़ों की अलमारी साफ कर पुराने कपड़े दान करें। नये कपड़ों का लाभ होगा। अपने बच्चों के खाते में थोड़ी बहुत राशि जमा करने की आदत बनाये रखें। सुख शांति मिलेगी। फेसबुक, टिवटर, इंस्टाग्राम जैसे हरेक माध्यम पर घुसपैठ न करें, एकाध काफी है। अध्ययन, पठन-पाठन में मन लगायें। मानसिक स्वास्थ्य अच्छा रहेगा। ■

राजा परीक्षत की बावड़ी दतिया

कुमार रूपेश

दतिया के बुंदेला राजाओं ने जल स्रोतों की व्यवस्था करने के उद्देश्य से अनेक कुंवे बावड़ियों का निर्माण कराया था। राजा परीक्षत की बावड़ी उनमें से एक है। मध्य प्रदेश के दतिया के जिला अस्पताल परिसर के अंदर राजा परीक्षत के समय की एक विशाल बावड़ी है। 50 फुट व्यास वाली इस बावड़ी का निर्माण संवत् 1865 सन 1807 ई. में रानी हीरा कुंवर ने करवाया था।

इसमें लगे हुए शिलालेख में जानकारी इस प्रकार अंकित है:

छप्य तादल प्रवल हरो सदा दतिया पति सामंत ॥
 इस वंस अवतंस भूप पारीक्षत राजत ॥
 तिहि वाम अंग अवतरि रमा पटरानी हीरा कुंवरि ॥
 गुन शील शोभा सदन जिहि समान कहियन अवर ॥

दोहा सासन सिर धरि, नृप की महारानी अभिराम ।

बनबाई यह बावड़ी, वाग सुधा के धाम ॥।

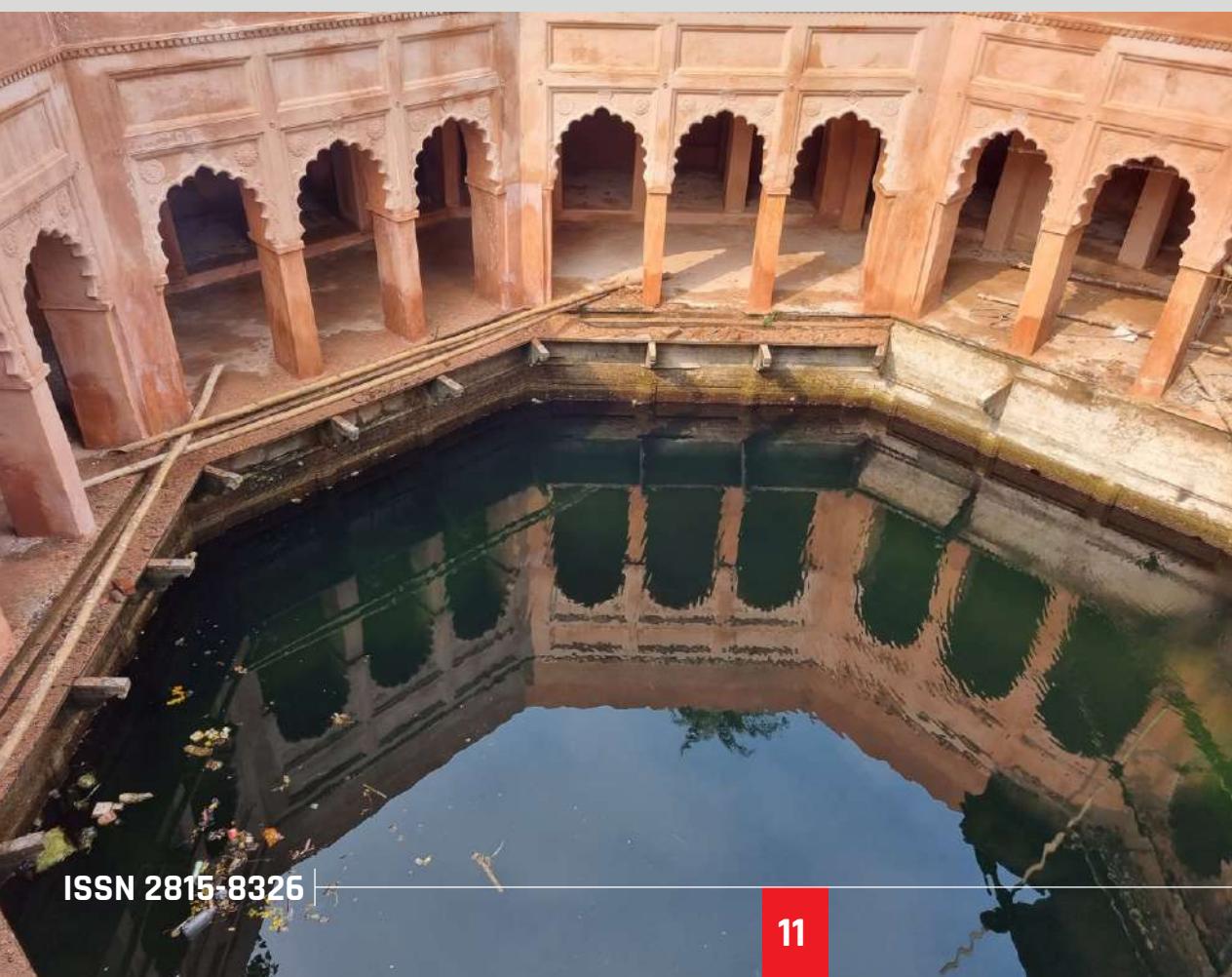
संवत् दस और आठ सौ, आगे पैंसठ लेख ।

कार्तिक शुक्ला द्वादसी, सोमवार सुभरेष ॥।

इसके चारों ओर दालान बनी हुई है। ये दालान तीन मंजिला हैं। प्रत्येक मंजिल में आगे-पीछे दो दल हैं। यह अष्टकोणीय बावड़ी है जिसकी प्रत्येक भुजा की दालान में मेहराबदार तीन दरवाजे आगे और तीन दरवाजे पीछे हैं।

ईट, पत्थर और चूने से बनी इस बावड़ी में अथाह जल भरा हुआ है। दालानों में आगे की ओर पत्थर निर्मित हाथियों की मूर्तियां हैं जो बावड़ी की ओर सूंड किये हुए हैं। इस बावड़ी में चित्रकारी भी की गई है।

वास्तु कला और चित्र कला की दृष्टि से यह बावड़ी महत्वपूर्ण है और जल की दृष्टि से लोकोपयोगी भी. ■

કે.પી. અનમોલ

1.

एકदूसरे के સા� રહે હું, વહી હું હમ.
એકદૂસરે કે સાથ રહે થે, તથી હું હમ.
એકદૂસરે કે દર્દ મેં રોયે હું ટૂટકર,
એકદૂસરે કી આંખ સે બહતી ખુશી હું હમ.
ઘુલમિલ ગયે હું કિતની જગહ પર, કહાં કહાં,
કિતને હી પાનિયોં સે બની ઇક નદી હું હમ.
સદિયોં સે એક દૂસરે કી જાન હું રહે,
ઇંસાનિયત કો જોડને વાલી કઢી હું હમ.
કુછ સાથ, સાથ રહકે હી હોતે હું ખૂબતર,
'તૂ' ઔર 'મૈં' હું સાથ તથી તો અભી હું 'હમ'.
નફરત કા કામ તોડના હૈ, બાંટના હૈ બસ,
જબ તક હું ઇસસે દૂર તથી તક સહી હું હમ.
યે દેખિએ દિલોં મેં કહાં તક ઉત્તર સકે
'અનમોલ' યે ન દેખિએ કિતને બલી હું હમ.

2.

કુછ લોગ હમને રક્ખે હું મન કે બહુત કરીબ.
પાની નદી કે રહતા હૈ જૈસે બહુત કરીબ.
હર કોઈ ઉસકે વાસ્તે રખતા હૈ એક ચાહ,
આકર બગલ મેં બૈઠે વ બૈઠે બહુત કરીબ.
ઉસ આદમી મેં એસા ભલા ક્યા હૈ, ઉસસે ક્યોં
જૂઠે તો દૂર રહતે હું, સચ્ચે બહુત કરીબ.
જાદૂ હૈ ઇશ્ક ઇસમેં વો અપનાસા એક ખાસ,
દેખે સે દૂર રહતા હૈ, સોચે બહુત કરીબ.
યે કાયનાત હૈ કોઈ બિખરી હુઈ પજલ
જોડે તો મુજબકો જોડે વો ઉસકે બહુત કરીબ.
ઉસકી રગોં મેં આગ કા દરિયા હૈ ઇન દિનોં,
જાને કો કહ રહા હૈ વો જલ કે બહુત કરીબ.
મૈં ચાહતા રહા હું કી 'અનમોલ' હર ખુશી,
સબકે કરીબ હો મગર ઉસકે બહુત કરીબ.

હિંદી ભાષા મેં ગુજરાતી

3.

મન કે ખેતોં મેં બાડ બૈઠેગી,
તો બહુત કુછ બિગાડ બૈઠેગી.
ચાહ પહલે દિખાએગી સપને,
ઓર ફિર પલા ઝાડ બૈઠેગી.
દર્દ, આહેં, ઉદાસિયાં, કિસ્સે,
યાદ ક્યા ક્યા ઉખાડ બૈઠેગી.
જો થકાવટ હૈ દિન કે ચેહરે પર,
સાંજ કા મન બિગાડ બૈઠેગી.
દુખ મેં ઇક ઔર દુખ હૈ બેટે કા,
માં ને દેખા તો તાડ બૈઠેગી.
વહ જો ખાકર પછાડ બૈઠી હૈ,
લગ રહા થા પછાડ બૈઠેગી.
ક્યા ભરોસા હૈ ધૂપ કા 'અનમોલ',
જાને કબ કિસકી આડ બૈઠેગી.

4.

બહુત મુશ્કિલ સમય મેં તો સહારે ભી નહીં ટિકતે,
અગર હો સામને પથર તો આરે ભી નહીં ટિકતે.
હમેં તો લગ રહા થા સિર્ફ ડરતે હું હમાં લેકિન,
દુખોં કે સામને તો પગ તુમ્હારે ભી નહીં ટિકતે.
કિનારે રોકકર રખતે હું પાની કો હમેશા પર,
અગર હો વેગ જ્યાદા તો કિનારે ભી નહીં ટિકતે.
હૈ નભ કે પાસ એસી કૌનસી ચુમ્બક કિ ધરતી પર,
જારાસી ફુંક મિલતે હી ગુબારે ભી નહીં ટિકતે.
અગર ઇક સચ નિકલ આયા તો સારે ઝૂઠ ભાગેંગે,
અજી સૂરજ કે આગે સૌ સિતારે ભી નહીં ટિકતે.
કભી ભારી પડા કરતે હું બંદૂકોં પે કુછ નારે,
કભી લાઠી નિકલ આયે તો નારે ભી નહીં ટિકતે.
તુમ્હારે સાથ તો 'અનમોલ' વીરાને સુહાતે હું,
તુમ્હારે બિન ઇન આંખોં મેં નજારે ભી નહીં ટિકતે. ■

નવીન સી. ચતુર્વેદી

1.

જنم સોં મૃત્યુ તક ઝમેલે હૈન.
કૃષ્ણ નેં કમ કલેશ ઝેલે હૈન.
એક હોવૈ સ્વરૂપ તૌ બરનેં,
કૃષ્ણ તૌ નિતનયેનવેલે હૈન.
નેંકું સી ઘામ સહ ન પામેં હમ,
કૃષ્ણ દાવાનલન સોં ખેલે હૈન.
મધુપુરી મેં જો બચ ગયે પાપડ,
જાય કેં સિન્ધુમધ્ય બેલે હૈન.
મિત્ર કે પગ પખારે અંસુઅન સોં,
એસે તૌ કૃષ્ણ હી અકેલે હૈન.
કર્મ સોં કૃષ્ણ પ્રીત કે અવતાર,
યુદ્ધ મેં ભાગ્ય નેં ઢકેલે હૈન.

2.

ભૂલિ કેં હૂ ભ્રમિત ન હોનોં હૈ.
બીજ તૌ પ્રેમ હી કૌ બોનોં હૈ.
ભોલેભગવાન આપ જાનત હૈ,
ભાર નંદી કોં હી તૌ ઢોનોં હૈ.
ક્યોં ન કેવટ અભી ઉઠાવૈ લાભ,
રામ કોં ગંગપાર હોનોં હૈ.
ઔર સબ કછ ભલેં હી છિન જાવૈ,
આપ કૌ સંગ નાંય ખોનોં હૈ.
માત્ર હમ હી નહીં ફરેબી હૈન,
દાગ યૈ તૌ તુમ્હેં હુ ધોનોં હૈ.
સૂર્ય ઘનશ્યામ, આતમા હૈ તાર,
માત્ર સૂર્ય મેં તાર પોનોં હૈ.
રસ અસલ તત્વ હૈ મેરે પ્યારે,
રસ બિના સબ સપન સલોનોં હૈ.

ગુજરાતી માટે ગુજરાત

3.

વીરતા કી ભલેં બડાઈ હૈ.
કીરતી ધૈર્ય નેં કર્માઈ હૈ.
બલ અપર્યાસ હૈ ચુકૌ સાબિત,
પ્રેમ કે હાથ શકિ આઈ હૈ.
બુસ નહીં જાય કલ કહું દેખો,
પાસ અતિરિક્ત જો મલાઈ હૈ.
માલ મિષ્ઠાત્ર, જ્ઞાન કે ભંડાર,
બાંટ દૈવૈ હી મેં ભલાઈ હૈ.
ઉડને ચેંયે જહાજ સબહી કે,
સબનેં મિલિ કેં હવા બનાઈ હૈ.
સત્ય સ્વીકાર કર લિયૌ લેકિન,
સંગ દુવિધા હૂ હાથ આઈ હૈ.
યાહિ તૌ ઉડનોં હૈ હવા કે સંગ,
પેટ મેં બાત કબ સમાઈ હૈ.
કા બતામેં હુનર કી વૌ કીમત,
ગાંઠ સોં હમનેં જો ચુકાઈ હૈ.
હમ ભલેં ઔર કછ ન કર પાયે,
એક તસ્વીર તૌ બનાઈ હૈ.
ન્યૂજ પિરચાર તૌ કરૈગી ખૂબ,
બાદબાકી તૌ જગહંસાઈ હૈ.

4.

શુષ્ક અંખિયાન મેં જો પાની હૈ.
યૈ હી નટરાજ કી નિશાની હૈ.
દક્ષ જૈસેન સંગ રહનોં હૈ,
ઔર કથા રામ કી સુનાની હૈ.
આદિ મેં આસ અન્ત મેં સંતોષ,
મધ્ય વિષપાન કી કહાની હૈ.
હમનેં કલ હૂ બિતાયૌ હંસ હંસ કેં,
આજ હૂ હંસ કેં માત ખાની હૈ.
પ્રીત કી રીત હમ ન છોડિંગે,
યૈ બિમારી તૌ ખાનદાની હૈ. ■

સુરજીત હોશ બડસાલી

1.

ચાનની ઝીલા જિસલૈ તેરી ન્હોંદી ખુશબૂ.
હર તારે દે જિસ્મૈ ઉપરા ચૌંદી ખુશબૂ.
ઓ આઈ પરતોઈ જંદા બેશક, તાં બી
મેરે ઉપર ક્યા ચિર ઓહદી રોંહદી ખુશબૂ.
બચપન ચેતા આયા, આઈ એક ઝલ્કી,
છૂઈ લંઘી તનમન એક મનભોંદી ખુશબૂ.
ખબરૈ કોન્નૈ ઘોટી સીને લાએઆ હોના,
તેરે ઉપરા હોર કુસૈ દી ઔંદી ખુશબૂ.
રંગ તરસદે રેહી જંદે ન પાગલ પિચ્છે,
રૂખ દિક્ખી બ્હાऊ દા ઉડરી પોંદી ખુશબૂ.
દુધમૂંહા બચ્ચા બેફિકરા સૌંદા જિસલૈ,
ઇયાં જીયાં ઘોડે બેચી સૌંદી ખુશબૂ.
%હોશ% તૂ ભોંરા, રૌ અપની ઔકાતૈ અંદર,
મ્હેશા બંધુઆ હોઇયૈ તા નેઈ રોંહદી ખુશબૂ.

2.

કોશશેં મસલે સુલજ્જદે, એ તે લારા ઝૂઠ હા.
કિસ્મતૂ દે ખેલ હે સબ, મેરા ચારા ઝૂઠ હા.
બિંભલે બદલૂ ચુઠે, સૂરજ સબૂરા ખણ્ણેઆ,
આખદે જો, ‘સૂરજુ ધરતી શા ભારા’ ઝૂઠ હા.
દિગ્ગદા ધરતી પ જેકર, છેડે બી હોની તે હી,
દિક્ખેઆ રાત્ની જો ત્રુટ્દે, ક્યા ઓ તારા ઝૂઠ હા ?
દિક્ખેઆ શીશે દે ઓહકે મુંઢ જાઈ મૈં જદૂં,
ઝૂઠ સારા સચ્ચ હા તે સચ સારા ઝૂઠ હા.
એક પાસ્સે બિંદ ઝાકા હા, તે દૂઆ ખામખા,
સચ્ચ જિન્ના દુલમુલા, ઉત્તા કરારા ઝૂઠ હા.
ભીષમૈ તીરેં પ કિહલદે મૌત ભોગી સમજ્ઞેઆ,
કૃષ્ણ દુખસુખ ઝૂઠ આખૈ જો, ઓ સારા ઝૂઠ હા.

ડોગરી ભાષા મેં ગુજરાત

3.

મૈં જદૂં બી મોડિયે નજરેં ગી અંદર દિક્ખેઆ.
એક તોપે બિચ્ચ છલકદા એક સાગર દિક્ખેઆ.
જાંગલી હોએ સમાજી જદ, તા હત્થેં ગે પેઈ,
ઘાડું મેરે જો હા મકડુ, શૈહર બાંદર દિક્ખેઆ.
કાતરેઆ ! ભુડ્કારના કી તૂં ? તેરી કરતૂત કેહ ?
ક્યા તૂ ચુપગુમ મેરે અંદર દા સમુંદર દિક્ખેઆ ?
કાતલૈ દસ્સી દલેરી, પર મૈં અક્ખીં મિટ્ટુદે
ઓહિદયેં અક્ખીં ચ બી નોખા જેહા ડર દિક્ખેઆ.
દુગરૈ દી ગલ કરનાં એં તૂ જમ્મુ બેહી મડા,
ક્યા બની, લાટી, ખલાહી, છંબ, લાંદર દિક્ખેઆ ?
જનવરી દે સુઆગતૈ અગેં કદેં આયા નેઈ,
ઝૂરદા હર સાલ ગૈ જંદા દસંબર દિક્ખેઆ.
બોલદા એ નીમતા એસા, મનૈ જંદા બસી,
'હોશ' જૈસા આકદૂ બી નેઈ કુદૈ પર દિક્ખેઆ.

4.

સ્યાલુ સીત દે મારે બચારે કિલકદે મૌસમ.
બની બિજ્જુ દિયાં ચિનગાં ચપાસે મિલકદે મૌસમ.
તેરે રૂપૈ દા જદ પોંદા એ ચાનન ચિદ્રે પાલે પર,
તેરે ઘાડું દિયેં ધારેં પ ઉસલૈ ચિલકદે મૌસમ.
સદા પારા શમાનૈ પર, કદેં નીંદી નિં મુંડી, પર—
ફટૈ બદલેં દી જદ છાતી, તાં ઝિગડે દિલકદે મૌસમ.
કુસૈ દા રૂપ ખિડેઆ એ, નજર ભરમોઈ જાં મેરી
હોઈ બસ્તી સુનૈહરી જન, તે જંગલ સિલક દે મૌસમ.
પશાકાં પાઇયૈ હરિયાં, બદેસેં ઘૂમદે રોંહદે,
તે ચોલે પતદ્જરી પાઈ મેરે ઘર નિલકદે મૌસમ. ■

મહેશ કટારે સુગમ

1.
હો રહી ઉલ્ટી બાત દાર મેં કારૌ હૈ.
દિન ખોં કૈ રયે રાત દાર મેં કારૌ હૈ.
ખેતન કી કઓ તૌ સુનવેં ખરયાન કી,
ઉલ્ટી ગૈલ બતાત દાર મેં કારૌ હૈ.
પૈરેં કારૌ કોટ કચૈરી મેં બૈઠે,
તારીખેં બડ્વાત દાર મેં કારૌ હૈ.
દૈ દર્દી તી દરખાસ કુજાનેં કિતૈ ગઈ,
બાબૂ નર્ઝ બતિયાત દાર મેં કારૌ હૈ.
રપટ લિખાઈ ચોરી કી દારોગા જૂ,
રોજ હમેં ગરયાત દાર મેં કારૌ હૈ.
દારૂ બેંચત જોંન, ઓર્ઝ કેં મુંશી જૂ,
બૈઠત, મુર્ગા ખાત દાર મેં કારૌ હૈ.
પંચયાટ કાની કર રયે હૈં પંચ સર્બઈ,
ખેંસ બછેરા બ્યાત દાર મેં કારૌ હૈ.

2.
ચૌડે ચકલે હોત જાત હૈ.
કી ચકિયા કૌ પિસૌ ખાત હૈ.
સીખન ખોં અબ કા સિખાત હૈ,
કાય નોંન સેં નોંન ખાત હૈ.
પઇસા સેં સુખ કૌ કા રિશ્તો,
જી કે લાનેં મરે જાત હૈ.
અમ્મા પૈરેં ફટે ચીંથરા,
દેવી પૈ ચૂનર ચઢાત હૈ.
કા લેનેં દેનેં હૈ તુમસેં,
કા ઓઢાત હૈ કા બિછાત હૈ.
સુગમ આદમી બનવૌ સીકૌ,
તુમ તૌ નેતા બને જાત હૈ.
ભૂખે પેટ પ્રયાગ કી બાતે હાય દઇયા.

બુંદેલી ભાષા મેં ગુજરાત

3.
આજાદી કૌ સાર નર્ઝ મિલૌ,
જીવે કૌ અધિકાર નર્ઝ મિલૌ.
રૈતે ઘરૈ ચૈન સેં, એસૌ,
સાલન સેં ઇતવાર નર્ઝ મિલૌ.
નૌનેં બસર જિંદગી કરતે,
હાથન ખોં રુજગાર નર્ઝ મિલૌ.
સંગૈ ચલવે કી કૈ રાઓ તૌ,
મૌકા પૈ તૈયાર નર્ઝ મિલૌ.
સુગમ સર્બઈ સેં લડંત ભિડૃત હૈ,
ઊખોં કોડ કૌ પ્યાર નર્ઝ મિલૌ.

4.
ઘાસ કૌ છપ્પર આગ કી બાતેં હાય દૈયા.
લોભી કે મૌ ત્યાગ કી બાતેં હાય દૈયા.
બસકારે મેં ભીંટ ઉઠ રયે માટી કી,
દીવારી પૈ ફાગ કી બાતેં હાય દૈયા.
નજરન બારૈ ખોટ બડી બીમારી હૈ,
ખબસૂરત મેં દાગ કી બાતેં હાય દૈયા.
સીંગ નિકારેં લડ્વે ખોં ચાંડે ફિર રયે,
ભુંસારે સેં લાગ કી બાતેં હાય દૈયા.
જેઠ માસ કી ઘામ તતૂરી બજ્જુર કી,
ઈ મૌસમ મેં બાગ કી બાતેં હાય દૈયા.
ભેરોં સે ભર આત ભૂખ જબ ખિચ્યાવૈ, ■

रिति शर्मा

1.

आकाशों आन तां डिगे खजुरां विच रहे अटके
तमाशा बेखदी दुनिया सुने गलियां दे विच चर्चे
सियासत दान ने रिश्ते सियासत खेड दे रहंदे
जदों तीली बने भांबड़ ते मिट्टी पौन नूं लपके
कदों तीकर खरा सोना कोठारी पाके रखोगे
जड़ो कोई नगीना फिर करो लिशकार नूं सजदे
कदे बरसात मेहरां दी कदे है औड़ कर जांदा
मेरा किहो जिहा मसीहा है नहीं इको जिहा बरसे
मदारी है मेरा महरम तमाशा वेखदा वी है
बनाके बांदरी मैंनूं कसे रस्सी देवे झटके
गंधारी हां मैं समिआं दी नहीं खोलो मेरी पट्टी
तुहाडी कूड़ दी चमड़ी निवस्त्र हो नहीं सकदे
समें दा हाल पुछदी है कदे एह चाल तकदी है
कहो 'रश्मि' करे जेरा ना इङ्ज बेकार ही तड़पे

2.

जिंद निमानी बैहंदा पानी/
बहि तुरना इस झीतां थानी/
जिस भांडे विच पै जांदा है
उसदी सूरत धारे पानी/
दम दा की धरवास वे अड़िया
इक पल है दूजे ना जानीं
वांग पतासे खुर जाना इस
जीवन महज बुलबुला पानी
चिट्ठे दंद कालियां जुलफां
जोवण रुत तां आनी जानी
मौत नूं हरपल मासी आखे
अल्हड उम्र बड़ी मरजानी
ना कुझ आंदा ना लै जाना
रह जे 'रश्मि' इक कहानी

ਪंजाबी भाषा में गुज़ल

3.

जिंदगी वी साथ की निभाऊगी
वध रही है फिर वी घट दी जाऊगी
हिज्ज सानू रोग अवल्ला दे गया
हूं दवा दारू वी ना कम्म आऊगी
जख्म ढूंगे दे गया जो शक्स मैंनूं
टीस ओहदे दिल चों वी ना जाऊगी
तूं जो आखें हस पउंगी मैं तां पर
अक्ख दी नमी किवें सुक पाऊगी
रहमतां जे रब्ब ऐंवें ही बख्शा दे
याद किस नूं ओसदी फिर आऊगी
रश्मी क्यों सुने एह दुनिया तैनूं दस्स
एह तां राग उच्चियां दे गाऊगी

4.

छैनी थौड़ी तेसा आरी की की लै के बैठां मैं
मैथों अखबर घड़ नई हूंदे किस पाधे नूं पुच्छां मैं
दरवेसां दे बाने पा के चोर उचक्के फिरदे ने
चोरां वालीआं मोहरां लग्गीयां दरवेसां नूं वेखां मैं
कौन ए सच्चा कौन ए झूठा मैंनूं भेद नहीं काई
जद दे साधु मुज़रिम होये सभ नूं शक नाल तोलां मैं
अक्खरां दे नाल अक्खरां दी जिस सांझ ने शब्द बनाये सी
ऐसी विओली वा बग्गी बन विशियर लड़दी तकां मैं
चिंता फ़िक्र करां हर वेले एहो फितरत है मेरी
मेरी फितरत कौन पछाने मोमोठगनी लगां मैं
मिठ्ठियां मिठ्ठियां गल्लां वाले बुल्लां नूं सी बैठे ने
पहलों सी जां हुन ने सच्चे एहो बैठी सोचां मैं
कुझ ने रेशम रेशम बाने कुझ पल टाकी लाके सांभे
यादां दी अलमारी 'रश्मि' अक्सर बैठी फोलां मैं ■

દ્વિજેન્દ્ર દ્વિજ

1.

ઇક જમોરડ એબ પુરાણા સીહસ્સે દા,
છુટદા ઈ ની સચ્ચ ગલાણા સીહસ્સે દા.
તોડી નૈં, ભની નૈં, પ'થરાં મારી નૈં ?
દસ્સા કિહ્યાં સચ્ચ છડાણા સીહસ્સે દા.
અપણે ચેહરે દા ન૊ં ઝાલણાં સચ્ચ મિતરાં,
પ'થરાં ને થોબ્બડ છડકાણા સીહસ્સે દા.
કિરચાં દા એહ ઢેર તુસાં જે દિકખા દે,
એહ્થ્થૂ ઈ થા સે સેહ પુરાણા સીહસ્સે દા.
કદી તા મિતરો ! પૂંહજ્જા અપણે મૂંહ્યોં ભી,
ઘડુંઘડુંયેં ભી ક્યા લસકાણા સીહસ્સે દા.
બાહે દી દુનિયા ભી દિખણીં અંદરે તે,
ઇક લકોલૂં ભી રખુઆણા સીહસ્સે દા.
ઇટ કુતે દા બૈર ઐ સીહસ્સે પ'થરે દા,
પ'થરાં નૈં ક્યા હાલ સુણાણા સીહસ્સે દા,
ઇક સ્યાણાં માહણું એહ સમજાંદા થા,
પ'થરાં બિચ ન૊ં સેહ બસાણા સીહસ્સે દા.
ખખિયો તૌન્દી અગ બર્હા દી પર અપણાં,
હર સમિયાન્નાં, ઠોહ્રઠકાણા સીહસ્સે દા.
જે ઘડેયા સેહ ભજણાં ભી તા થા ઇક દિન
'દ્વિજ' જી ! કિહ્તણાં સોગ મનાણા સીહસ્સે દા.

2.

ગોદ્ધા ચ કુદરતી દિયા ખેહ્લુલી ખલાહડી ગૈ.
સૈહ્ન્યાં તિયેં સૈ સારેયાં જંગલ્યાં ઉજાડી ગૈ.
બાગાં બણાં સુઆરના બડું મરાહડી ગૈ,
ફુલાંફળ્યાં નૈં સારેયાં ડાલ્યાં ભી રાડી ગૈ.
સૈલે બણે દે સારેયાં રૂક્ખાં દી ખેર મત્ર,
દો ચાર લોક અજ ફિર લિં નૈં કુહાડી ગૈ.
દસ્સા ભલા ગરીબુએં ક્યા થા બગાડેયા,
જોટું ઘુલી નૈં તિસદિયા ફસ્લા ઉજાડી ગૈ.
જંગલ્યાં ચ આયે હોર ભી બડું નસાણચી,
છોટું સકારિયાં દિયાં સિસ્તાં બગાડી ગૈ.
જાન્ને દી ગલ્ય તા ઇતણી એ હાક્ખર્ણી મટોન્દ્યાં,
જબરે દે સારે પોંથુઓં લિં નૈં કબાડી ગૈ.
ઇસજો થા કોઈ ખોટ એહ જાહ્લું બી ઉંગરેયા,
બૂટા દિલે દા બાન્દર ઇ ઝાફ્ફી ઝાફાડી ગૈ.

હિમાચલી (કાંગડી) ભાષા મેં ગુજરાત

આસ્સાં દા ડાલ જે કદી જાઈ નૈં પુંગરેઆ,
ચંદરે હૈટ તિસ્દેયાં ફુલ્લાં ઇ ઝાડી ગૈ.
'ચચા ! કુસી ન૊ં દિકખેયા નચદા બણે ચ મોર,'
સ્યાણે દે બોલ મેરિયાં હાક્ખર્ણી ઘુઆડી ગૈ.

3.

ન્હ્દા ન્હેરા સુણ્ણાં નૈં દાડા ધુપ્પા દા.
ઉચ્ચા મથા ખંડા ક્યાડા ધુપ્પા દા.
રોજ ઇ છપદા કોઈ પુઆડા ધુપ્પા દા,
લોક્ખાં કિતા હાલ તા માડા ધુપ્પા દા.
કાહ્લી તા ઔદ્ધગી ફાડી ને બદળ્યાં જો,
કાહ્લી તા ચલગા ઇ કુહાડા ધુપ્પા દા.
ફેલ મતે બચ્ચે થે પાસ તા ઘટ ઘટ થે,
હર કુસિયો કૂ યાદ થા ફ્હાડા ધુપ્પા દા.
પુટ્ટી ખુટ્ટી બુલ્લકી ટકરાં મારી ને,
કિછ તા ઘડના પૌંદા ઘાડા ધુપ્પા દા.
ક્યા બર્ફની કુંડું બિચ ભી પુહજગી એહ,
એસા ભી કોઈ આંહા ધ્યાડા ધુપ્પા દા.
બડિયા મિહતા બડેયાં જતનાં ને આહિયો,
ઇદ્યાં તા મત હથ પરછાડા ધુપ્પા દા.
કાલ્યાં મણસાં વાલે લોક તા સોચ્ચા દે,
હોર ન૊ં કિછ તા તમ્બુ ઇ ફાડા ધુપ્પા દા.
ન૊ં હોયા, ન૊ં હુન્દા ન૊ં, હોઈ સકદા,
'દ્વિજ' જી ! ન્હેરે નૈં ઝાંઝરાડા ધુપ્પા દા.

4.

ફાણે પર દરયા કચિયાં પતુઆરાં તે ભી ડર લગદા.
પતણાં પર ભી ખતરે અદ્ધમંજારાં તે ભી ડર લગદા.
ફરડુઅં, કકડાં, હિરણાં પર તિત ક્હૂમત મિરગાં રિચ્છ્યાં દી,
એહ સોચ્ચી નૈં સેલ્લિયાં સેલ્લિયાં ધારાં તે ભી ડર લગદા.
ઓહ્થુ જાઈ બરફે બિચ ઇક રાત જે કટણા પોએ તા !
મિતરા બાંકિયાં બાંકિયાં ધૌલાધારાં તે ભી ડર લગદા.
ખૂનપસીના ઇક કરી ભી પલ્લે પોંદા ન૊ં કિછ ભી,
બાન્દર પાહ જુઆડાં ખિલેયાં હારાં તે ભી ડર લગદા.
જીદ્યાં હન મજબૂર કરા દે ફાક્કે ફાઇદ્યાં લૈંણ જો,
બડેયાં બચનાં કસમાં કૌલકરારાં તે ભી ડર લગદા.
જિદ્યાં સિરાં પર હથ ન૊ં કોઈ, કોઈ બબ્બગુસાઈ ન૊ં,
તૂલેયાં તિન્હાં સિરાં પર બડેયાં ભારાં તે ભી ડર લગદા.
ન્હેરિયાં નીતાં, કાલ્યાં મણસાં, 'દ્વિજ' જી ! મૈલે અંદરુને,
મુલખે દે ડોલે જો હુણ તા કહારાં તે ભી ડર લગદા. ■

પ્રતાપ સિંહ ડાભી 'હાકલ'

ગુજરતી માષા મેં ગૃજાલ

1.

હોય સવારે એવો સાંજે, એ માણસને શોધી કાઢો.
બોલે જે બસ એક અવાજે, એ માણસને શોધી કાઢો.
નથી ખબર ક્યાં ગામ જૂનાગઢ, ના નરસી 'નું' નામ સુણ્યું છે,
મનમાં નાચે ઝાંઝ પખાજે, એ માણસને શોધી કાઢો.
સૂટ બૂટ હો છોને પહેર્યા પણ ભગવું છે ભીતર જેનું,
જેમાં એક કબીર બિરાજે, એ માણસને શોધી કાઢો.
વાત અઢી અક્ષરની છે પણ વેદ અને કુરાન સમાયા,
નિર્મિલ મન પાંચેય નમાજે, એ માણસને શોધી કાઢો.
સમય પડ્યે સઘળું છોડીને, સિંહ સમી જે ત્રાડ કરે છે,
અમથો અમથો જે ના ગાજે, એ માણસને શોધી કાઢો.
મેલોઘેલો સાવ બલેલો, તોયે નોખી ચમક આંખમાં,
આસપાસના જીવતર માંજે, એ માણસને શોધી કાઢો.
વીસ વરસથી ફાટ્યું સ્વેટર, હર શિયાલે ફેરેરી ફરતો,
બાલ્કના જાકિટને કાજે, એ માણસ ને શોધી કાઢો.

2.

ખુટ્યું તેલ તોયે આ કોના પ્રતાપે ? હજુ પણ દિવો એકધારો બલે છે.
રટણ એકધારું અને જાપજાપે, હજુ પણ દિવો એકધારો બલે છે.
સૂકાઈ ગઈ છે નદી તો યુગથી, નથી રેત પાણા, ન કંકર કશું ત્યાં,
હલેસા વિનાના તૂટેલા તરાપે, હજુ પણ દિવો એકધારો બલે છે.
દિવાળીની ક્યાં છે હવે રાહ પણ ને છે ક્યાં વાટ કોઈ નવાયે વરસની ?
છે બલ્લવાનું 'એક જ એ ક્રિયાકલાપે, હજુ પણ દિવો એકધારો બલે છે.
તૂટ્યાં ગઢું ઝરોખા, ખર્યા કાંગરાઓ, ફકત ખર્યા કિલ્લાની ફરતે બચી છે,
સુના ચૌક વચ્ચે કોઈ ગામ ઝાંપે, હજુ પણ દિવો એકધારો બલે છે.
પડી રાત તોયે ના તમરાંનું તમતમ, નથી આગિયાના ઝબકતા ઇશારા,
કો' ઝાંઝરની રણજ્ઞના ગોઝારા શ્રાપે, હજુ પણ દિવો એકધારો બલે છે.
ન શંકોરી કોઈએ કદી શગ ના કોઈએ કદી એની સામે નજર પણ કરી છે,
અરુઝી અજંપે, વિખરતા વિલાપે, હજુ પણ દિવો એકધારો બલે છે.

3.

જાત સામે જાતના અઘરા સવાલો મોકલો.
ખુદનું સરનામું લખી, ખુદને ટપાલો મોકલો.
એકનો એક જ ભલે બુમરાય એ બનશે ગજાલ,
આમ ટોબાંબંધ ના ભેગા ખયાલો મોકલો.
જેટલી તે મોકલી, એની રસીદો પાઠવી,
ના ખુદા હમણાં કોઈ બીજી બબાલો મોકલો.
દર્દ મારા ભાગથી લાખોગણું છે ભોગવ્યું,
હાલ પૂરતો ના સનમ કોઈ હવાલો મોકલો.
સાત સમદર પી જવાની છે તરસ સાકીને કહો,
ઝાંઝવાના જલ ભરેલો, ના પિયાલો મોકલો.
કોઈ અજાણી કેડી પર પગરણ હવે 'હાકલ' ધરે,
ના કશો સામાન ના કોઈ રસાલો મોકલો.

4.

શોભે છે આગવા કોઈ કિરદારમાં હવેલી.
શાણી બધુંય સમજે અણસારમાં હવેલી.
નાભિ ને નાલ વચ્ચે નર્તન થયું નવેલું,
ત્યારે ચણાઈ નવતર આકારમાં હવેલી.
છેટી વિભાવનાથી, સહુ વાદથી અલગ છે,
જીવ્યા કરે ચિંધેલા વ્યવહારમાં હવેલી.
નવ દ્વારથી રચાતો સંબંધ સથૂલ સાથે,
ચેતન ઝીલે છે ભીતર ધબકારમાં હવેલી.
શોભિત કરે છે એને સહુ કાંગરા ઝરુખા,
પણ એમને ખબર ક્યાં, ભેંકારમાં હવેલી.
માને કોઈ જો અમથું કે હું જ એનો માલિક,
પલટાઈ જાય પદ્મમાં, સૂનકારમાં હવેલી.
માટીથી છે રચાઈ, ખેંચાણ માટીનું છે,
ભલ્લવાની માટીના કોઈ પોકારમાં હવેલી.
તપવાનું રાત દિવસ આખર પૂરું થવાનું,
શણગાર આગનો થર્ડ અંગારમાં હવેલી. ■

ડॉ. સતીશ સત્યાર્થી

1.

बાદ મેરે ઔર કોઈ આ ગયા.
મેરે જાને સે કિસી કા ક્યા ગયા.
ચાહને કો ક્યા નહીં ચાહા મગર,
બાદ તરે કુછ નહીં ચાહા ગયા.
તૂ ગયા તો સાથ બીનાઈ ગયી,
ઔર ફિર મૈં પ્વાસ સે મારા ગયા.
ક્યા બચા હૈ ઇશ્ક મેં યે પૂછ્છિએ,
આપ યે ક્યા પૂછ્છતે હૈં ક્યા ગયા.

2.

દોસ્તી હૈ ધર્મ મેરા જાત મેરી.
દુશ્મનોં સે પૂછ્છિએ ઔકાત મેરી.
ઇશ્ક ક્યા હૈ જાલ હૈ મૈંને કહા થા,
તુમ મગર સુનતે કહું હો બાત મેરી.
સામને થા વો મગર કુછ ફાસલે પર,
સોચિએ કેસે કટી હૈ રાત મેરી.
આપ સે ફિર હો રહા હૈ ઇશ્ક મુઝું કો,
ઇશ્ક મેં ફિર હો રહી હૈ માત મેરી.

હિંદી ભાષા મેં ગુજરાત

3.

ખ્વાબ ઐસા હસીં દિખાઈ દિયા.
ફિર મુજ્જે કુછ નહીં દિખાઈ દિયા.
વરના બેકાર થીં મેરી આંખે,
શુક્ર હૈ તૂ કહીં દિખાઈ દિયા.
આસમાનોં સે ટૂટ કર તારા,
મુજ્જ કો જેર એ જર્માં દિખાઈ દિયા.
સબ દિખાઈ દિયા ઉસે લેકિન,
એક મૈં હી નહીં દિખાઈ દિયા.
ચાંદ બાદલ કો ઓઢ કર ઇક દિન,
આપ કા હમનશીં દિખાઈ દિયા.

4.

ફિર ન દિલ સે કભી નિકાલા ગયા.
જો મિરી જિંદગી મેં આયા ગયા.
મુદ્દતોં બાદ વો મિલા થા મુજ્જે,
ક્યોં મુજ્જે નોંદ સે જગાયા ગયા.
રંગ ઉસકા ઉત્તર ગયા સારા,
જબ ઉસે આઈના દિખાયા ગયા.
બાત સે ફિર પલટ ગઈ લડ્કી,
ફિર કોઈ લડ્કા આજ મારા ગયા.
મેરી તો જાન હી નિકલ ગઈ જબ,
દોસ્ત કહ કર મુજ્જે પુકારા ગયા. ■

ઇરશાદ ખાન સિકંદર

1

હમ માન ભી લીં લેકિન આસાર ત કમ બાટે.
જે પીહી ઉહે જીહી કુદરત કે નિયમ બાટે.
પી જાલા અન્હરિયા કે સૂરજ ભી શરાબી હ,
બા ચંદવો શરાબી પર ઉમ્મીદ સે કમ બાટે.
હમ ઓહી ઘડી ખોલબ આવાજુ કે દરવાજા,
જબ લાગી ખુદે હમકે અબ બાત મેં દમ બાટે.
ઘ્યાલા કે લેખા લાગે મહબૂબ કે દૂનોં હોંટ,
જે પીએ સફલ ઓકર કુલ સાતો જનમ બાટે.
હમ બાની નયા નાયા ઇરશાદ મુહબ્બત મેં,
કા હોઈ કિ અબ આગે પથર કે સનમ બાટે.

2

દિલ મેં હલચલ મચવલે બા કા હો ?
ચાંદ પાગલ બનવલે બા કા હો ?
એતના બેકલ તૂ કહવાં જા તારા,
કેહૂ અંખિયા બિછવલે બા કા હો ?
તૂ અકેલે મેં મુસ્કુરા તારા,
ફૂલ, બિજલી ગિરવલે બા કા હો ?
ગોડુ થિરકે કે સમજીં કા મતલબ,
નાચ, નેહિયા નચવલે બા કા હો ?
કાહે અચકે મેં તૂં ચિંહુક ગઝલ,
નીંદ સપના ઉડ્ધવલે બા કા હો ?

મોજપુરી માષા મેં ગુજરાત

3

ઘડી ભર ઘાવ કે પથરાવ ટલ જાલા કિ ના બોલા.
ચનરમા દેખકે મનવા બહલ જાલા કિ ના બોલા.
નયા બાની મુહબ્બત મેં ત સોચલીં પૂછુ લીં તોંહસે,
મિલન કે હાલ દુનિયા સે કહલ જાલા કિ ના બોલા.
કેહૂ અચકે મેં બિન બોલલે કલેજા કાઢુ કે લે જાય,
ત અઝસન હાલ મેં દુનિયા બદલ જાલા કિ ના બોલા.
મોહબ્બત કે તરફ અપને કદમ આગે બઢાલ ત કા,
ખેલૌના દેખિકે બચ્ચા મચલ જાલા કિ ના બોલા.
અગર મુદ્દી મેં ઇચ્છા બા ત કેહૂ રોક ના પાવે,
જદી હો રેત ત છન મેં ફિસલ જાલા કિ ના બોલા.

4

ખ્વાહિશ બા કવનો અઝસને જાદૂ દેખાઇ દે.
હમ દેર્ખીં આઇના ત ઉહે ઊ દેખાઇ દે.
અઝસે ત હમરા યાદ મેં આવસ કભી કભી,
જઝસે અન્હરિયા રાત મેં જુગનૂ દેખાઇ દે.
બાટે હો રોમ રોમ મેં ખુશબુ વો ફૂલ કે,
ચાહેલા મન કિ સામને ખુશબુ દેખાઇ દે.
અઝસે ભી જિન્દગી મેં ત આવેલા કતના લોગ,
જઝસે કેહૂ કે આંખિ મેં આંસૂ દેખાઇ દે.
બુદ્ધિની કિ ઊહે બાટે હો ઇરશાદ કે ગજલ,
ભોજપુરિયા રંગ મેં જબ કભી ઉર્દૂ દેખાઇ દે. ■

પ્રશાંત બેલવલકર

મરાಠી ભાષા મેં ગુજરાતી

(સુરેશ ભટ કી મૂલ મરાಠી ગુજરાતી ઔર
ઉસકા ભાવાનુવાદ પ્રશાંત બેલવલકર દ્વારા)

‘કેવા તરી પહાટે’

કેવ્હાતરી પહાટે ઉલદૂન રાત્ર ગેલી,
મિટલે ચુકૂન ડોળે હરવૂન રાત્ર ગેલી.

કળ્લે મલા ન કેવ્હા સુટલી મિઠી જરાશી,
કળ્લે મલા ન કેવ્હા નિસ્દૂન રાત્ર ગેલી.

સાંગ્ય તરી કસે મી વય કોવળે ઉન્હાચે ?
ઉસવૂન શ્વાસ માઝા ફસવૂન રાત્ર ગેલી.

ઉરલે ઉરાત કાહી આવાજ ચાંદણ્યાચે,
આકાશ તારકાંચે ઉચલૂન રાત્ર ગેલી.

સ્મરલ્યા મલા ન તેવ્હા માઝ્યાચ ગીતપંક્તી,
મગ ઓળ શેવટાચી સુચવૂન રાત્ર ગેલી.

આતા કુશીત નાહી તી ચંદ્રકોર માઝી,
હલકેચ કૂસ માઝી બદલૂન રાત્ર ગેલી.

અજુની સુગંધ યેઈ દુલઈસ મોગરૂયાચા,
ગજરા કસા ફુલાંચા વિસરુન રાત્ર ગેલી ?

‘ભોર કે સમય’

પૌ ફટી તો રાત ઢલ ચુકી થી,
જરા આંખ ક્યા લગી રાત ગુમ હો ચુકી થી.

ન થી ખબર મુજઞ્કાં કબ મેરી બાહેં ખુલી જરા સી,
ન ચલા પતા મુજઞ્કાં કબ રાત ઢલ ચુકી થી.

કમસિન હૈ અભી ધૂપ ભી કેસે બતાઊં મૈ ઉપ્ર ઉસકી,
સાંસોં કી ધડકન સુનકર કબ રાત જા ચુકી થી.

બસ દિલ મેં અબ બસી હૈ આવાજ ચાંદની કી,
તારોં કો સમેટકર બાહોં મેં કબ રાત ચલ ચુકી થી.

યાદ ન આએ મુજ્જે મેરે હી ગીત પંક્તિ,
ફિર આખરી યાદ છોડકર અબ રાત સો ચુકી થી.

ન રહી વહ ચકોર અબ બાહોં મેં મેરે,
બાહોં મેરી પલટકર અબ રાત ઢલ ચુકી થી.

દુલાઈ મેં બાકી હૈ ખુશબૂ અભી મોગરે કી,
ભૂલકર ફૂલોં કે ગજરે કો કહાં રાત ગુમ હો ચુકી થી. ■

नरेश शाडिल्य

1.

यूं कहने को बहकता जा रहा हूं
मगर सच में संभलता जा रहा हूं
उलझता जा रहा हूं तुझमें जितना,
मैं उतना ही सुलझता जा रहा हूं
भले बाहर से दिखता हूं मचलता,
मगर भीतर ठहरता जा रहा हूं
ज़र्मीं से पांव भी उखड़े नहीं हैं,
फ़लक तक भी मैं उठता जा रहा हूं
नदी इक मुझमें मिलती जा रही है,
मैं सागरसा लहरता जा रहा हूं

2.

मैं रफ़ू दर रफ़ू दर रफ़ू
मेरे पैबंद ढकता है तू
दरबदर दरबदर दरबदर,
तेरी ख़ातिर फिरा कूबकू
जाने क्यों कर यकीं है मुझे,
तू भी मुझसा ही है हूबहू
सौंप रख्खा है खुद को तुझे,
अब तू रख या न रख आबरू
बस यही एक अरमान है,
काश तुझसे मिलूं रूबरू.

हिंदी भाषा में गुज़्रल

3.

गमे जां की दवा कैसे करोगे ?
सज़ाओं को जज़ा कैसे करोगे ?
सरापा गुंथ चुके हैं तुममें अब हम,
हमें खुद से जुदा कैसे करोगे ?
बदन से हम निकल आए हैं बाहर,
कहो हमको फ़ना कैसे करोगे ?
तुम्हारी शर्त सारी मान भी लें,
तो फिर शिकवागिला कैसे करोगे ?
ज़रासा फ़ासला बेहतर है, वर्ना,
मुहब्बत बामज़ा कैसे करोगे ?

4.

ख़ामोशी पढ़ सकते हो ?
फिर तुम मेरे जैसे हो.

पीर नहीं तो क्या हो तुम ?
तुम आंखों से टपके हो.

तुम ? और मुझ पर मरते हो ?
यार हटो, तुम झूठे हो.

मुझसे होड़ लगाओगे ?
जाओ, अभी तुम बच्चे हो.

कैसे हो तुम ? बतलाऊं ?
तुम मुझसे भी अच्छे हो. ■

‘दીવાના રાયકોટી’ સોમ નાથ ગુપ્તા (ચ્યૂજીલૈન્ડ સે)

1.

અંધેરોં મેં ઉજાલે છુપા દિયે જાતે હું કર્ઝ રિશ્ટોં કી આડ્ઝ મેં ગુનાહ કરતે હું કર્ઝ. કોર્ઝ તો કિતાબ હોગી જો બતા દે, ક્યોં હંસને કી આરજૂ મેં અશ્ક પીતે હું કર્ઝ. છોટી છોટી બાતેં ગર દિલ મેં હી રહ જાયેં તો યારો જીતે જી મર જાતેં રિશ્ટે હું કર્ઝ. આશિકોં કી બાત ના પૂછો તો અચ્છા હૈ ગમોં સે લિપટે બિતા દેતે જો રાતે હું કર્ઝ. ઇબાદતએયાર મેં ઇસ કંદર મશગૂલ હુએ કિ ભૂલ ગયે જિન્દગી કે અફસાને હું કર્ઝ. શાયદ કોર્ઝ આ કર દસ્તક દે જાયે ઉમ્મીદ કા દામન બૈઠે ફેલાયે હું કર્ઝ. જિન કો રહી હમ સે મુહુબ્બત સારી ઉપ્ર ફેર કર મુંહ ઉન મેં સે નિકલ જાતે હું કર્ઝ. ખ્વાહિશોં ને કર દિયા ઇસ કંદર ‘દીવાના’ કિ અપની હસ્તી હી ભૂલ જાતે હું કર્ઝ.

2.

ગુજર ગયા જો લમ્હા વો લૌટ કે નહીં આયેગા. મગર નાતા વક્ત સે હમારા ટૂટ નહીં જાયેગા. માન બૈઠે જો હમસફુર તુમ્હેં ફિર તલાશ કેસી યકીન હમારા કાયમ હૈ યહ બદલ નહીં જાયેગા. ન બદલે હું હમ કબી યારો આબોહવા કે સાથ વો બદલ જાયેગા તો હો ખુદ નહીં જાયેગા. ઢૂંઢૂં ક્યોં ઉસે જો શામિલ હૈ મેરી આદત મેં નશા ગહરા હૈ યારી કા સુરૂર નહીં જાયેગા. ખેણો ખ્વબર અપનોં કી કભીકભી પૂછતે રહિએ મહકતા રહેગા તાલ્ખુકે ઇત્ર તો લુત્ફ નહીં જાયેગા. આતી રહને દીજિએ દરીચોં સે તાજા હવા ‘દીવાના’ ફિર આલમે હોશ સે કોર્ઝ બેહોશ નહીં જાયેગા.

વિદેશોં મેં ગુજરાત

3.

ચાહ કર ભી ચાહત કો હમ રોક ન પાયે વેગ તૂફાં કા કિસી સૂરત હમ રોક ન પાયે. મોહક મુસ્કાન તેરી સાંસોં મેં મેરી ઘુલ ગર્ઝ બહકતે ગયે જજ્બાત ઔર હમ રોક ન પાયે. શબાબ તેરા કિસી શરાબ સે કમ તો નહીં રિંદ હોને સે ખુદ કો હમ રોક ન પાયે. સબજ પત્તે કબ સૂખ ગયે પતા હી ન ચલા બદલતી રૂત કે બહાવ કો હમ રોક ન પાયે. જારા સા ઉઠા જો નકાબ ઉજાલા હો ગયા આદાબ કો જો ઉઠા હાથ હમ રોક ન પાયે. કસીદા હુસ્તે યાર પર જો કહને લગા ‘દીવાના’ કલમ કી રફતાર કો ફિર હમ રોક ન પાયે.

4.

મેરી ખુશી ન પૂછ મેરા મલાલ ન પૂછ મેરી સોચ ન પૂછ મેરા ખ્વયાલ ન પૂછ. તેરે પાસ હોગા બહુત કુછ જાનને કો જો દિલ કો દુખાયે વો સવાલ ન પૂછ. ધડકનોં મેં બસા હૈ વો તૂ હી તો હૈ તૂ અપની કહ મેરા હાલ ન પૂછ હૈ મલામત બહુત જિન્દગી મેં યાર કેસી હૈ જમાને કી ચાલ ન પૂછ. નફરતેં દફન કર દે ક્યોં પરેશાન હૈ ક્યોં ઔર કેસે હુઆ વબાલ ન પૂછ. ન ઉલઝ કિસી સે નાપસંદ બાત પર તૂ અપના ખ્વયાલ રખ ઉસકા ખ્વયાલ ન પૂછ. જબ તક જિન્દા હૈ મુઝમેં અના મેરી આંખ દિખાને વાલે મેરી મજાલ ન પૂછ બદલ જાતી હૈ ખ્વાહિશોં વક્ત કે સાથ ‘દીવાના’ કબ બદલેંગે માહઓસાલ ન પૂછ. ■

ડા. ભાવના કુંઅર (ઓસ્ટ્રેલિયા સે)

1.

ન જાને મન મેં મેરે ઇતની બેકલી ક્યું હૈ
વો જો મેરા થા કભી આજ અજનબી ક્યું હૈ
ગરજ ઉઠા હૈ યે બાદલ કડક રહી બિજલી
હુઆ હૈ ક્યા કિ યે દોનોં મેં યું ઠની ક્યું હૈ
બતા દે આજ હમેં કોઈ તો જારા ઇતના
દુખોં કી રાત હી હોતી સદા ઘની ક્યું હૈ
હાં દેખને મેં તો લગતે હું ખૂબસૂરત યે
ના જાને નીંવ હી રિશ્ટોં કી ખોખલી ક્યું હૈ

ક્યું ઝોંપડી હી સદા ડૂબતી અંધેરોં મેં
હો દિન યા રાત હો મહલોં મેં રોશની ક્યું હૈ
હસીન ખ્રૂબાબ હી કહતે હું ‘ભાવના’ ઇસકો
તો મુશ્કિલોં સે ભરી ફિર યે જિંદગી ક્યું હૈ

2.

જાગ જાએ જો જોશ અંદર કા
ફિર રહેગા ના કામ કુછ ડર કા
હમને ઉસમે હી જિંદગી જી લી
સાથ ઉનકા મિલા થા પલ ભર કા
કાટતે હું ક્યું પંખ પંછી કે
ઉડું ના પાતા કોઈ બિના પર કા
વો જો આએ ઇધર તભી સે હી
કોના કોના મહક રહા ઘર કા
વો કહીં આ ના જાએ મિલને કો
દ્વાર રહ્યતે હું હમ ખુલા ઘર કા

વિદેશોમાં ગુજરાત

3.

વો તો સમજ ના પાયા થા ચલતી હવા કા રુખ્ય
ઠોકર લગી ના ઉઠ સકા કેસી બલા કા રુખ્ય
લોગોં કા નજરિયા હી બદલને થા જબ લગા
હમકો ભી બદલના પડા અપની કલા કા રુખ્ય
કરકે વો બેવફાઈ ભી ફલતે રહે સદા
તૂ ભી બદલ કે દેખ લે અપની વફા કા રુખ્ય
કિતના શિફા થા હાથ મેં લાલચ નહીં થા જબ
લાલચ જો મન મેં આ ગયા બદલા શિફા કા રુખ્ય
બદલે ભલે હોં દોસ્ત યા બદલા હો જમાના
માં બાપ કા હી ના કભી બદલા દુઆ કા રુખ્ય
બદલી નિગાહ દેખ કે લોગોં કી આજકલ
ડરકર કે તિતલિયોં ને ભી બદલા અદા કા રુખ્ય
ખુદ હી કિનારા કર લિયા હમને તો ‘ભાવના’
બદલા હુઆ સે દેખ કે ઉસકી વફા કા રુખ્ય

4.

મેરે ભીતર નન્હી બચ્ચી બૈઠી હૈ
જો બાહર આને સે થોડા ડરતી હૈ
મેરી ઉલઝન ક્યા તુઝસે કુછ કહતી હૈ
યા બસ અપને મન કે ભીતર રહતી હૈ
દિલ કી બાતે તુઝસે કહના ચાહું તો
લબ પર મેરે ખામોશી છા જાતી હૈ
મહફિલ મેં જબ તેરી બાતે હોતી હું
તુઝસે મિલને કી બેચૈની બઢતી હૈ
નન્હી કિરળે બાદલ મેં છુપ જાતી હું
આંખ મિચૌલી ફિર દોનોં મેં હોતી હૈ. ■

जसबीर कालरवि (अमेरिका से)

1.

पास आकर जो दूर होता है.
उसका अपना गुरुर होता है.
इश्क़ ही जाम हो या साक़ी हो,
सबका अपना सुरुर होता है.
पार कर ले घने जो अंधेरे,
उसके माथे पे नूर होता है.
चांद तारे बिछा दूँ पैरों में,
ये भी कैसा फितूर होता है.
कुछ तो होती है बदगुमानी भी,
वक़्त का भी कुसूर होता है.
वो जो धड़कन में ही ठहर जाए,
वो कहां दिल से दूर होता है.

2.

वो कहते हैं मैं पत्थर हो गया हूँ.
मैं दिल से मोम सा पर हो गया हूँ.
मेरे अपने किनारे गुम गए हैं,
मैं क़तरा था समंदर हो गया हूँ.
उसे तो शहर सारा जानता है,
मैं पर बदनाम घरघर हो गया हूँ.
गिरे हों पेढ़ के सब ज़र्द पत्ते,
मैं कुछ ऐसा ही मंज़र हो गया हूँ.
मेरे मन में नहीं है अब कोई भी,
मैं एक सुनसान खंडहर हो गया हूँ.
मुझे सब चांद तारे सोचते हैं,
मुझे लगता मैं अंबर हो गया हूँ.

विदेशों में ગુજરાત

3.

ज़िंदगी दूर की सવारी है.
जिसमें सामान सबका भारी है.
आइने में नज़र न आये जो,
उसको मिलने की बेक़रारी है.
ज़िंदगी मौत बहस में शामिल,
ये मुकदमा अज़ल से जारी है.
उसकी आंखों से शय निकलती जो,
उसकी बस और ही खुमारी है.
ज़िंदगी अब तो मर ही जाएंगे,
मौत ने तुमको आंख मारी है.

4.

जबसे है अपने बीच मुलाक़ात की कमी.
तब से है ज़िंदगी में किसी बात की कमी.
जो लोग ज़िंदगी में हमें छोड़कर गए,
उनके हमारे बीच थी ज़ज्बात की कमी.
उसने तो लग रहा है भुलाना ही एक दिन,
दिखती है साफ़ हमको शिकायत की कमी.
जी भर के ज़िंदगी ने हमें तो जिया मगर,
बातों में उनकी अब है सवालात की कमी.
अपना हिसाब कौन करे बाद मौत के,
अपने फ़साने में है हिकायात की कमी. ■

પ્રગીત કુંઅર (ઓસ્ટ્રેલિયા સે)

1.

યાદ ફિર સે આજ ઉનકી આ ગઈ
સાથ બીતે દિન વહી દોહરા ગઈ
દિન પસીના બન જલા જબ ધૂપ મેં
રાત શીતલ ચાંદની બિખરા ગઈ
એક આંધી ફિર ગુજરકર પાસ સે
જોર સે યે દિલ મેરા ધડ્કા ગઈ
હમને જિસ ઉમ્મીદ પર રક્ખા યક્રીં
મુશ્કલોં કો ઔર ભી ઉલઝા ગઈ
હમ લિયે બૈઠે રહે નારાજગી
કરકે મીઠી બાત વો બહકા ગઈ
કલ હમારા હૈ કહા થા કાન મેં
જિંદગી દેકર કે યું ધોખા ગઈ
બાત, જિસકો દૂર રક્ખા આંચ સે
એક ચિંગારી ઉસે સુલગા ગઈ

2

પહલે પલ મેં જો લગતા જાનાપહ્યાના હૈ
અગલે પલ મેં હો જાતા વો હી બેગાના હૈ
માના અપને આજ કો કલ તક કલ હો જાના હૈ
પર યાદોં કો વાપસ મિલને અબ ભી આના હૈ
મરને કે ભી બાદ ક્યોં હમ ફિર પૈદા હોતે હૈનું
પૈદા હોકર જબ હમકો ફિર સે મર જાના હૈ
કિંતને સચ હમ દફના દેતે હૈનું ખુદ હી ઇસમેં
હમને દિલ કે ભીતર રક્ખા ઇક તહખાના હૈ
આંસૂ સે ભીગે ચેહરે ફિર ભીતર રખને હૈનું
નકુલી ચેહરે પહને હમકો ફિર મુસ્કાના હૈ

વિદેશોમાં ગુજરાત

3.

કિંતને ઉદાસ ચેહરોં કી મુસ્કાન હૈનું હમ ભી
શાયદ ઇસીલિએ અભી નાદાન હૈનું હમ ભી
દિલ કે ઘરોં મેં ક્ષેત્ર ના હો પાએં ખ્વાહિશેં
એસે ઘરોં મેં દૌડતે દાલાન હૈનું હમ ભી
નફરત કી જો દીવાર ખડી કર દી આપને
ઉસકો ઉડાએના વહી તૂફાન હૈનું હમ ભી
જબ સે ગાએ હૈનું દિલ સે નિકલકર વો ઉસ તરફ
હોં ભીડું મેં ફિર ભી કહીં વીરાન હૈનું હમ ભી
હર રાત કહાં નીંદ મેં જાતે હૈનું ઘૂમને
આતે હૈનું સુબહ લૌટ ક્યું હૈરાન હૈનું હમ ભી

4.

આંસુઓં કી યે નદી રાહ જહાં છોડતી હૈ
ચાહે જિસ ઓર સે ગુજરે વો નિશાં છોડતી હૈ
દૌડતા જા હી રહા હૂં મેં અભી રાહોં પર
દેખના હૈ કિ મુજ્જે રાહ કહાં છોડતી હૈ
તેલ નફરત કા દિએ મેં હો કિ અપને ભીતર
ઉસકી લૌ દૂર તલક કાલા ધુઅાં છોડતી હૈ.
જિંદગી યું તો બડે ઠાઠ સે કટી હૈ મગર
મૌત હો સામને તો અપને ગુમાં છોડતી હૈ
આંખોંઆંખોં મેં અગર બાત કભી હો પાએ
હમને દેખા હૈ કિ લફજોં કો જુબાં છોડતી હૈ
બાદ બચપન કે બુઢાપા હી ચલા આતા હૈ
વક્ત કી માર કહાં કિસકો જવાં છોડતી હૈ ■

શ્રદ્ધા જૈન (સિંગાપુર સે)

1.

કैसे મુમકિન હै, ખ્રમોશી સે ફુના હો જાऊં.
કોઈ પત્થર તો નહીં હૂં કિ ખુદા હો જાऊં.
ફેસલે સારે ઉસી કે હું, મિરી બાબત ભી,
મૈં વો ઔરત હૂં કિ રાજીબરજા હો જાऊં.
ધૂપ મેં સાયા, સફર મેં હૂં કબા ફૂલોં કી,
મૈં અમાવસ મેં સિતારોં કી જિયા હો જાऊં.
મૈં મુહૂબ્રત હૂં, મુહૂબ્રત તો નહીં મિટતી હૈ,
એક ખુશબૂ હૂં, જો બિખરું તો સબા હો જાऊં.
ગર ઇજાજૃત દે જ્ઞમાના, તો મૈં જી લું ઇક ખૂબાબ,
બેઢિયાં તોડું કે આવારા હવા હો જાऊં.

2.

મુશ્કલેં આએંગી જબ, યે ફેસલા હો જાએગા.
કિતને પાની મેં હૈ સબ, ઇસકા પતા હો જાએગા.
દૂરિયાં દિલ કી કભી જો, બઢું ભી જાએ હમસફર,
રોકના મત તુમ કદમ, તય ફાસલા હો જાએગા.
લાએ થે દુનિયા મેં ક્યા તુમ, લેકે તુમ ક્યા જાઓગે,
ક્યા મહલ, ક્યા રિશ્ટેનાતે, સબ જુદા હો જાએગા.
તુમ દુઆ માંગોં તો દિલ સે ઔર રહ્ખો ઉસ પર યકીન,
ગર બુરા હોના ભી હોગા, તો ભલા હો જાએગા.
આરજૂ થી ફૂલ ઇક, દામન મેં ખિલ જાએ મેરે,
ઔર ગર યે ભી ન હો તો ક્યા ખેલા હો જાએગા.
જિંદગી કે રાસ્તે હોતે હી હું કાંટોં ભરે,
સાથ ‘શ્રદ્ધા’ ભી રહી તો હૌસલા હો જાએગા.

વિદેશોं મેં ગુજરાત

3.

અગર કટ જાએ દો દિન ભી ખુશી મેં.
બહુત હું, ચાર દિન કી જિંદગી મેં.
ભુલા કર સારી રંજિશ રોઝે ન,
યહી કરતે હું અક્સર રૂખસતી મેં.
પરેશાં હૂં, બહુત હૈરાન હૂં મેં,
મુઝે સાયે ને છોડા ચાંદની મેં.
હમેં સુરખાબ કે પર લગ ગયે હું,
મજા હી ઔર હૈ દીવાનગી મેં.
સમંદર સે અલગ બહતી હૈ કલ કલ,
ઘમંડ ઇતના હૈ દેખો ઇસ નદી મેં.
અંધેરે રૂહ કે મૈં કૈસે દેખું,
બદન હૈ કૈંદ મેરા રૌશની મેં.
ખયાલોં કે કર્ઝ નાયાબ હીરે,
છુપા રક્ખે હું મૈં ને ડાયરી મેં.

4.

વો સારે જખુમ પુરાને, બદન મેં લૌટ આએ.
ગલી સે ઉનકી જો ગુજરે, થકન મેં લૌટ આએ.
જો શહરે ઇશક થા, વો કુછ નહીં થા, સહરા થા,
ખુલી જો આંખ તો હમ ફિર સે વન મેં લૌટ આએ.
યે કિસને પ્યાર સે બોસા રહા હૈ માથે પર,
કિ રંગ, ખુશબૂ, ઘટા, ફૂલ, મન મેં લૌટ આએ.
ગાએ જો ઢૂંઢને ખુશિયાં તો હાર કર ‘શ્રદ્ધા’,
ઉદાસિયોં કી ઉસી અંજુમન મેં લૌટ આએ. ■

फूल देई, छम्मा देई

डॉ. भूपेंद्र बिष्ट

पाकिस्तान के उस इलाके के रहने वाले जहां अफगानिस्तान खत्म होता है और हिंदुस्तान शुरू, सरहद के फिल्मकार और लेखक सागर सरहदी की फिल्म 'बाज़ार' (1982), जो स्मिता पाटिल की बेहद कामयाब फिल्म भी रही, में मकदूम मोहितदीन की मकबूल ग़ज़ल रही

'फिर छिड़ी रात बात फूलों की
रात है या बारात फूलों की.
फूल खिलते रहेंगे दुनिया में,
रोज निकलेगी बात फूलों की.'

आज चैत्र माह की सक्रांति के दिन यह गीत बेसाख्ता ज़ेहन में उभरने लगता है. दिन है ही ऐसा. फूलदेई का खिला खिला, पुष्पित दिन.

फूलों से भरा, प्रसन्नता की कामनाओं से भरा यह फूलदेई लोक पर्व वस्तुतः प्रकृति का आभार प्रकट करने का पर्व है. उत्तराखण्ड में इसे बड़ी भावना और मन से मनाया जाता है. दरअसल नदी, पहाड़, गाड़ गधेरे, चुपटॉल, झरने, पशु पक्षी, पेड़ पौधे और फल फूल के साथ मनुष्य के साहचर्य का यह अकेला और विलक्षण मौका है, बोले तो पहाड़ के गांवों का एक पारंपरिक उत्सव.

छोटे छोटे बच्चे थाली में या रिंगाल की टोकरी जैसी कंडिया में बुरांश, पियोंली, भीटोर, केसिया, सकीना, मालू, कुंजा, आडू, खुमानी और सरसों के फूलों के साथ बांज के झड़े हुए मौल्यारगुच्छ को सजाकर तथा अक्षत चावल ले घर घर जाकर देली (दहलीज) को पूजते हैं और हर दरवाजे और सबके घर परिवार के लिए मंगल गीत गाते हैं

'फूल देई छम्मा देई, देणी द्वार भर भकार
य देई में हो खुशी अपार, य देई कौं बारंबार नमस्कार.'

यानि आपकी देहरी हमेशां फूलों से भरी और सबकी रक्षा करने वाली हो. समय इस देहरी के अनुकूल रहे, इस घर के भंडार भरे रहें, इस देहरी को बारम्बार प्रणाम. ये द्वार खूब फूले फले.

घर के बड़े बुजुर्ग बच्चों को स्लेहाशीष देते हैं और यथाशक्य उपहार/ रुपया पैसा भी.

यूं भी चैत का महीना पहाड़ी जनजीवन में 'भिटौली' (भिटाना या visit करना) का महीना है. पहाड़ में विवाहिता बहनों को इस माह का बहुत शिद्दत से इंतजार रहता है और भाई बंधु भी बड़ी अकीदत से बहनों से मिलने उनके ससुराल जाते हैं. नाना किस्म के उपहार व विविध मिष्ठान लिए. पर्वतीय अंचलों में इन दिनों कफुवा पक्षी भी कुहुकने लगता है, कहा जाता है कफुवा के गान से बहनें बेटियां अपने जज्बात जोड़ती हुई 'रितुरेण' गीत गाती हैं

'रितु ऐगे रणमणी, रितु आगे रैण
डाली में कफुवा बासो खेत फली दैण,
ईजु मेरी भाई भेजली भिटौली दिणा
रितु ऐगे रणमणी, रितु आगे रैणा'....

एक मान्यता के अनुसार चैत्र मास में हिमालय से भगवान शिव स्वयं अपनी बहन भगवती से मिलने धरा पर आते हैं. सोर घाटी (पिथौरागढ़) में तो चैत माह के दोनों शुक्ल एवं कृष्ण पञ्चवाड़े भर यहां चैतोल पर्व बहुत उल्लास से मनाया जाता है और देवडोला, घुनसेरा, विण, चैंसर, जाखनी तथा कुमौड़ गांव में देवलसमेत शिव मंदिरों में विशेष आरती अनुष्ठान योजित होते हैं.

ये उल्लास के फूल, ये कृपा के फूल वास्तव में बसंत के सबसे नायाब फूल हैं. ■

अप्रैल फूल यानी मूर्ख दिवस

प्रियदर्शी

थोड़ा पहले से ही कुछ बच्चे तो प्लान बनाने लगते हैं कि किसको और कैसे बनाया जाएगा अप्रैल फूल. कुछ लोगों को इसमें खासा मज़ा आता है. कुछ लोग अप्रैल फूल बनते हैं तो उन्हें बुरा भी लग जाता है. एक पुराना गाना भी तो है किसी हिंदी फिल्म का

'अप्रैल फूल बनाया तो उनको गुस्सा आया
मेरा क्या कुसूर, ज़माने का कुसूर जिसने दस्तूर बनाया'.

बात तो सही है 'मेरा क्या कुसूर' लेकिन क्या आपको पता है कि ये दस्तूर आखिर किसने बनाया? कैसे शुरू हो गया किसी को बुद्धू बनाने का ये सिलसिला?

चलो मैं बताता हूँ. बात है सन 1381 की, यानि आज से 642 साल पहले की. उस समय के इंग्लैंड के राजा रिचर्ड द्वितीय और बोहेमिया की रानी एनी ने सगाई का ऐलान किया और कहा गया कि सगाई 32 मार्च 1381 को होगी.

इस ऐलान से आम जनता इतनी खुश हुई कि उसने खुशियां मनाना शुरू कर दिया. हालांकि बाद में उन्हें एहसास हुआ कि वह बेवकूफ बन गए हैं क्योंकि कैलेंडर में तो 32 मार्च की

तारीख ही नहीं होती. माना जाता है कि उसके बाद से ही हर साल एक अप्रैल को लोग मूर्ख दिवस के रूप में मनाने लगे.

कुछ लोग मानते हैं कि इसकी शुरूआत के पीछे सन 1582 में पॉप का निर्णय है यानी लगभग 441 साल पहले का. फ्रांस में 1582 में पोप चाल्स ने पुराने कैलेंडर की जगह नया रोमन कैलेंडर शुरू किया था. हालांकि इसके बाद भी कुछ लोग पुरानी तारीख पर ही नया साल मनाते रहे और उन लोगों को अप्रैल फूल्स कहा गया.

भारत में तो जब अंग्रेज़ आये तब ये चलन आया. ज़रूरी नहीं है कि आप इस दिन किसी को मूर्ख बनायें लेकिन अगर आपको करना ही है तो कुछ भी ऐसा न करें जिससे किसी का किसी भी तरह का कोई नुकसान हो या उसे बुरा लगे. ■

इंसानी लापरवाहियों का खुला बयान है 'उदास नदियों का दर्द'

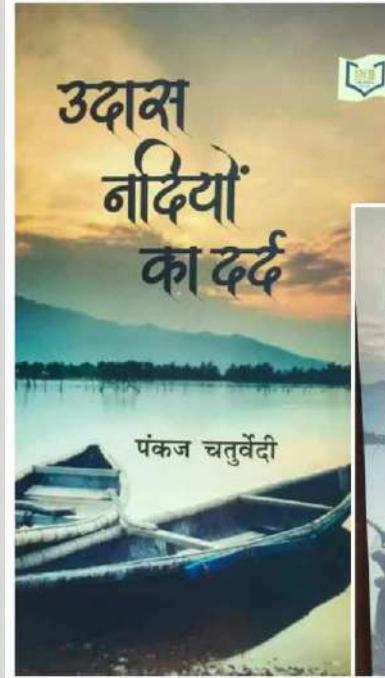
प्रीता व्यास

जलस्रोतों और पर्यावरण पर हज़ारों लेख लिख चुके पंकज चतुर्वेदी की इंडिया नेटबुक्स प्राइवेट लिमिटेड से हाल में प्रकाशित हुई है पुस्तक 'उदास नदियों का दर्द'. 375 रुपय कीमत की 164 पत्रों की इस पेपर बैक पुस्तक में गंगा, यमुना, गोमती, सोन, ब्रह्मपुत्र, क्षिप्रा, काबेरी, मरुगंगा सहित देश (भारत) भर की अनेक नदियों और उनकी सहायक नदियों की दुर्दशा का ऐसा खुलासा है कि जिसे पढ़ते हुए सदियों से चली आ रही पर्यावरण के प्रति उपेक्षाओं और मनमानियों का नतीजा दिखाई देता है। जीवनदायिनी सदनीराओं का ये वो दर्द है जिसके हर पहलू का शायद एक आम इंसान को अंदाज़ा भी नहीं होता होगा।

नदियां सिर्फ जलधाराएं नहीं होतीं वे जीवनधाराएं होती हैं। लेखक ने उल्लेख किया है कि कभी हमारे पूर्वज इन्हीं जलधाराओं के किनारे किनारे भटकते जीवन की आस में यहां बस गए थे। उन्होंने यहां खेत बनाये, मवेशी पाले, गांव बसाया जिसके साथ गीतलोक समाज आया। आज वही जीवन बीज जलधारा जीवन क्षय का कारण है।

अगर हमने कभी अपनी नदियों के बारे में गंभीरता से नहीं सोचा है, अगर उनका सूखना, मिट्टे जाना, रेत हटाए जाने से क्षरण होना, गंदगी से भरना, नाला बन कर रह जाना या उनके जल का विषैला होते जाना, उनमें पल रहे जलीय जंतुओं का काम होते हुए लुप्त होने की कगार तक जा पहुंचना, कुछ भी कभी भी हमारी चिंता का विषय नहीं रहा है तो अब सभी को इस ओर थोड़ा सोचने की आवश्यकता है। अब जाग जाने का समय है और ये पुस्तक जगाने का काम कर रही है।

इस पुस्तक में ऐसे बहुत से आंख खोलने वाले तथ्य शामिल हैं जिनके बारे में सामान्यतः व्यक्ति सोचता ही नहीं। हिमालय से निकलने वाली छः हज़ार नदियों में से अब केवल चार सौ शेष हैं। क्या ये आंकड़ा चौंका नहीं? जीवनदाई जल लाने वाली नदियों का जल इतना दूषित है कि पीने के योग्य ही नहीं बल्कि कहाँ कहाँ तो

इसमें घुले विषैले रसायनों की वजह से ये कैंसर जैसी घातक बीमारियों को फैला रहा है। क्या इस बात से घबराहट नहीं होती? जलचर मरते जा रहे हैं। गंगा में पाई जाने वाली 143 किस्म की मछलियों में से 29 से अधिक प्रजातियों के आगे अस्तित्व का संकट है। क्या ये चिंता का विषय नहीं?

नदियों का संकट सिर्फ अंधाधुंध बजरी निकले जाने या बांध बांधने या कचरा, मूर्तियां, मैला, रसायन प्रवाहित करते जाने तक ही नहीं है बल्कि उससे कहीं गहरा और घातक है। सबसे गहरा संकट है कि हम अब भी जागे नहीं हैं। सफाई के नाम पर सरकारी योजनाएं बड़े बजट की बनती हैं लेकिन अंतर कहीं कुछ नज़र नहीं आता बल्कि रिवर फंट जैसे चुनाव नदियों के जीवन के लिए और संकट उत्पन्न कर देते हैं।

इस पुस्तक में अनेक नदियों की स्थिति का चित्रण है जिसमें हमारी संस्कृति और आध्यात्मिकता की प्रतीक, भारत की सबसे बड़ी और दुनिया की पांचवीं सबसे लंबी नदी मां गंगा भी शामिल है, उसकी बहन यमुना भी और अनेकों अन्य नदियां और उनकी सहायक नदियां भी। इस पुस्तक को पढ़ेंगे तो आपको नदियों की कराह साफ़ सुनाई देगी। ■

Global Finance can show you how to save interest on your Business, Commercial or Home Loan.

"In money matters it's important to us, as we know it's important to you." We'd be proud to be a part of helping you reach your goals quicker.

Speak with one of our Trusted Financial Advisors at your local branch to learn how.

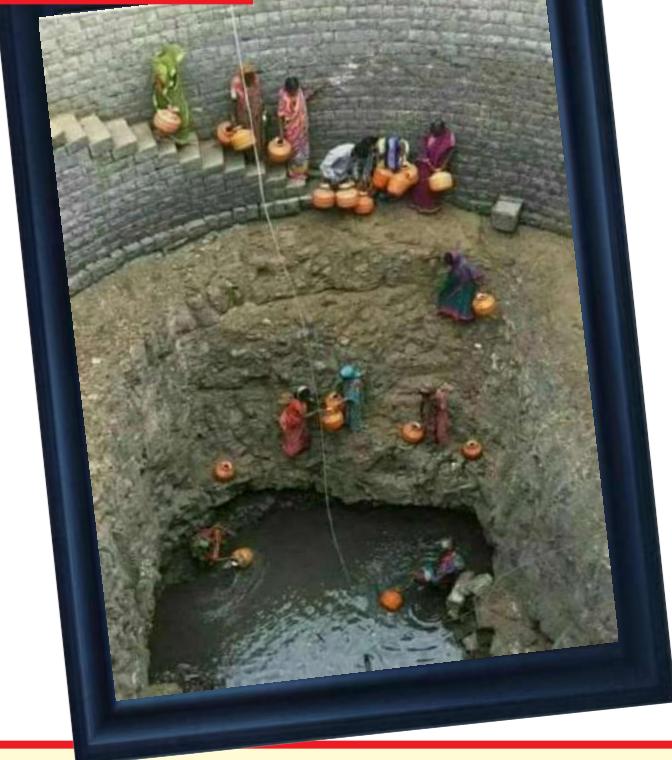

Airport Oaks 09 255 5500 Manukau 09 263 5555
Henderson 09 836 5555 North Shore 09 255 5591
Tauranga 07 577 0011

Disclaimer: T & C's apply and subject to normal lending criteria.

इस तिमाही का चित्र

जयप्रकाश मानस

जयप्रकाश मानस स्थापित लेखक हैं। सृजन के संसार का जाना माना जाना नाम है। जिस कुशलता से कलम चलते हैं उसी कुशलता से कैमरे को भी संभालते हैं। पिछले कई वर्षों से उनकी एक फोटो-सीरीज़ चल रही है 'अतुल्य भारत' नाम से। इस श्रृंखला में भारत के ग्राम्य परिवेश की सहज झलकियां शामिल हैं। यह चित्र इसी श्रृंखला से चयनित है।

अंतर्राष्ट्रीय, हिंदी त्रैमासिक ऑन लाइन पत्रिका 'पहचान' हेतु आप भी रचनाएं भेज सकते हैं।

आलेख, समीक्षा, साक्षात्कार, शोध परक लेख, व्यंग्य, संस्मरण, यात्रा वृत्तांत, लोक साहित्य, बाल साहित्य, कविता, गीत, कहानी, लघु कथा आस्था, धरोहर, इतिहास, कला, विज्ञान, स्वास्थ आदि साहित्य की सभी विधाओं में रचनाओं का स्वागत है। रचनाएं वर्ड फ़ाइल में अपनी तस्वीर और परिचय सहित भेजें। लेख के लिए 800 से 1,000 और कहानी के लिए अधिकतम शब्द सीमा 1600 शब्द है। यदि आप अपना खींचा कोई चित्र पत्रिका के कवर पेज या फिर तिमाही चित्र चयन के लिए विचारार्थ भेजना चाहें तो अपने परिचय के साथ चित्र के बारे में बताते हुए ई मेल कर सकते हैं। संपादक मंडल का निर्णय अंतिम निर्णय होगा, इसमें विवाद की गुंजाई नहीं होगी।

editor@pehachaan.com